

Original article

Ortaöğretim Kurumlarında Yönetici Gözüyle Bağımlılık: Bir Durum Çalışması¹

Addiction in High School from the Perspective of an Administrator: A Case Study

Yaşar Dilber *

Gürsu Science and Art Center, Bursa, Türkiye

Özet

Bir nesne ya da davranışa karşı kontrol edilemeyen bir istek olarak tanımlanan bağımlılık kavramı çoğunlukla sigara, uyuşturucu, alkol ve kumarı kapsarken son yıllarda aşırı teknoloji kullanımı, yeme, uyuma, alışveriş, marka gibi bazı davranışlar bağımlılık olarak adlandırılmaktadır. Bağımlılıklar toplumun genelini tehdit eden küresel bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde bağımlılıklar, çocuk ve ergenler arasında hızla yayılarak ülkelerin geleceklerini tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Bu çalışma ile 3 farklı ortaöğretim okul türünde (Anadolu Lisesi, Meslek Lisesi, İmam Hatip Lisesi) görev yapan yöneticilerin bağımlılıklar konusunda farkındalık düzeylerinin, bağımlılıklara yönelik değerlendirmelerinin ve kurumlardaki uygulamaların ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasının kullanıldığı bu çalışmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile Bursa ili merkez iki ilçesinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile belirlenen 18 kurum yöneticisi ile görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Verilerin içerik analizi sonucunda kurum yöneticilerinin bağımlılıklar konusunda farkındalıklarının olduğu, bağımlılıklarla mücadelede uygulanan devlet politikalarını yetersiz buldukları, kurumlarında yapılan çalışmaların öğrenci ve öğretmende farkındalık sağladığını fakat yeterli bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca kurumlar arasında bağımlılık türlerinin yaygın olarak görülme sıklığında farklılaşma olduğu, Meslek Liseleri ve Anadolu Liselerinde teknoloji bağımlılığı ve sigara ile İmam Hatip Liselerinde daha çok teknoloji bağımlılığı sorunları yaşandığı bulgulanmıştır. Tüm okul türlerinde bağımlılık türlerinden en fazla sorun yaşanan alanın teknoloji bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak kurum yöneticilerinin bilgi düzeylerinin artırılması, bağımlılıklar konusunda yapılan çalışmaların niteliklerinin geliştirilmesi ile öğrenciler için etkin danışmanlık sisteminin bağımlılık gelişimini önleyici etkisinin olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Bağımlılık, Ortaöğretim kurumları, Ortaöğretim yöneticileri.

Abstract

While the concept of addiction, defined as an uncontrollable desire for an object or behavior, mostly includes cigarettes, drugs, alcohol and gambling, in recent years some behaviors such as excessive use of technology, eating, sleeping, shopping and brands have also been called addiction. Addictions are considered a global public health problem that threatens society in general. Today, addictions have spread rapidly among children and adolescents and have reached levels that threaten the future of countries. With this study, it is aimed to reveal the awareness levels of administrators working in 3 different secondary school types (Anatolian High School, Vocational High School, Imam Hatip High School) about addictions, their evaluations about addictions and practices

¹ IX. Uluslararası Eğitim Yönetimi Forumu'nda (EYFOR-9) bildiri olarak sunulmuştur

* Corresponding author:

Yaşar Dilber, Education Specialist, Gürsu Science and Art Center, Bursa, Türkiye.
Email: yasardilber80@gmail.com

in institutions. In this study, in which case study, one of the qualitative research methods, was used, the data were obtained through semi-structured interview form by conducting interviews with 18 institution administrators determined by maximum diversity sampling method from two central districts of Bursa province. As a result of the content analysis of the data, it was stated that the administrators of the institutions have awareness about addictions, that they find the state policies implemented in the fight against addictions insufficient, that the studies carried out in their institutions raise awareness in students and teachers, but that they do not find them sufficient. In addition, it was found that there was a difference in the frequency of addiction types among institutions, and that Vocational High Schools and Anatolian High Schools had more problems with technology addiction and smoking, and Imam Hatip High Schools had more problems with technology addiction. It was concluded that technology addiction was the most problematic area among addiction types in all school types. As a result, it is suggested that increasing the level of knowledge of institution administrators, improving the quality of studies on addictions and implementing a counseling system for students will have a preventive effect on the development of addiction.

Keywords: Addiction, High schools, Secondary education administrators.

Received: 04 October 2023 * **Accepted:** 18 December 2023 * **DOI:** <https://doi.org/10.29329/jeps.2023.633.3>

GİRİŞ

Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın beden ve ruh sağlıklarının korunması biz yetişkinlerin en önemli görev ve sorumlulukları içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle çocuklarımızı sağlıklı, dengeli ve güvenli bir şekilde geleceğe taşıyabilmek toplumun en asli görevi olmalıdır. Çocukları sağlıklı olan ülkelerin sağlıklı bir sosyal yapıya, sağlıklı bir sosyal yapı da devletleri daha uzun ömre taşımaktadır. Sağlıklı insanlardan oluşan toplumlar sağlam temeller üzerinde yükselirler. Günümüzde toplumların karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında tütün, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı gelmektedir. Gerek ülkemizde gerekse dünyada tütün, alkol ve uyuşturucu madde kullanım oranının arttığı, söz konusu zararlı maddelere başlama yaşının ise dikkat çekici bir şekilde düştüğü görülmektedir (Kırılmaz ve Dağlı, 2018:7). Bağımlılığın toplumların mücadele ettiği en önemli sorunlar arasında yer aldığı, bu nedenle dünyada ve ülkemizde önemli bir halk sağlığı sorunu olarak da değerlendirildiği bilinmektedir (Ericson, 2001; Bettinardi-Angres ve Angres, 2010; Kalkınma Bakanlığı, 2018; Kara, 2014; Özbay, Yılmaz, Büyüköztürk, Aliyev, Tomar, Eşici, Yancar ve Akyılmaz, 2018).

Bağımlılığın tarihi çok eski yıllara dayanmakla birlikte 20. yüzyılın son yarısından itibaren toplumları kitlesel olarak etkilemeye ve bağımlılık yaratan maddelere karşı çözüm yolları aramaya itmiştir (Bilim ve Aydınlanma Akademisi, 2019; Uzbay, 2009). Sadece bireyi değil, toplumun genelini etkileyen ciddi bir tehlike olarak görülen bağımlılıklar önlem alınmadığı takdirde ciddi bireysel ve toplumsal problemlere yol açmaktadır. Ülkelerin sınırlarını aşan bağımlılıklar artık tüm dünya toplumları için küresel bir sorun haline gelmiştir (Doğan, 2001). Özellikle ergen ve gençler bağımlılık gelişiminde, önemli risk grubu içerisinde yer almaktadır (Albayrak ve Balcı, 2014; Ögel ve Aksoy,

2007; UNODC, 2018; Uzbay, 2009). Ergenlik döneminde gençlerin, psikososyal sorunlarına yönelik alınacak tedbirlerin, onların bağımlılık yapan maddelere karşı mesafeli durmasında önemli bir etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır (Yegül, 2020). Son yıllarda yapılan bilimsel çalışmaların, daha çok internet, bilgisayar, telefon, oyun ve sosyal medya bağımlılıkları olarak adlandırılan teknoloji ve diğer davranışsal bağımlılıklar üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir (Andreassen, 2015; Pellegrino, Stasi ve Bhatiasevi, 2022; Talan, Doğan ve Kalinkara, 2023).

Bağımlılık

İnsanlar hayatları boyunca çeşitli alışkanlıklar geliştirirler ve bu alışkanlıklar kişinin kendisi ve çevresi için olumsuzluk oluşturmadığı sürece tehlikeli olarak değerlendirilmezler. Fakat alışkanlıklar zamanla bağımlılıklara dönüştükçe kişiye zarar vermeye başlarlar. İnsanların bağımlılığa yönelik eğilimine, bağımlılık yapıcı maddelerin alışkanlık yaratan özelliği de eklenince kolaylıkla bağımlılık ortaya çıkabilmektedir (Köknel, 1998). Bağımlılık, vücudun bir ya da birden çok fonksiyonunu olumsuz şekilde etkileyen maddeyi kullandığı, bireyin zarar gördüğünü bilmesine rağmen kullanmayı sürdürdüğü ve sürekli dozunu arttırmak zorunda kaldığı, karşılığında ise hukuki yaptırımı olan bir hastalık hali olarak tanımlanmaktadır (Bahar, 2018). Bir maddenin amacı dışında ve o maddeye karşı gelişen tolerans nedeniyle giderek artan miktarlarda alınması, kişinin yaşamında sorunlara yol açmasına rağmen kullanımının sürdürülmesi ile madde alımının azalması veya bırakılması durumlarında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması ile devam eden bir tablodur (Bektaş, 1991; Uğurlu, Şengül ve Şengül, 2012). Başka bir tanımda ise olumsuz sonuçlarına rağmen takıntılı bir biçimde ve sürekli olarak bir maddeyi arama ve alma davranışı olarak kendini gösteren kronik yani hayat boyu devam eden, kontrol edilmesi gereken bir davranış bozukluğu olarak adlandırılmaktadır (Dinç 2015; Kılıç, Peker ve Çulhalık, 2009). Bireyin maddeye erişmek adına inanılmaz derece istek duyması, maddeye ulaştınca rahatlama hissi, maddeyi elde edemediğinde ise yoksunluk belirtilerinin görülmesi bağımlılık olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere bağımlılık önlenmesi veya düzeltilmesi gereken bir davranış bozukluğu olduğu görülmektedir. Bağımlılığın çeşitli tanımları yapılsa da temelde bireyi, çevresini, içinde yaşadığı toplumu ve ekonomiyi olumsuz yönden etkilediği bilinmektedir (Cüceler, Yılmaz ve Türkleş, 2022; Karaca ve Çifci, 2021).

Başlangıç aşamasında haz ve mutluluk veren maddeler, gittikçe artan kullanımı ile bir süre sonra insan sağlığı için büyük tehlikeler oluşturabilmektedir. Bağımlılık sonuçları itibari ile toplumdaki her yaşta bireyleri etkileme potansiyeline sahiptir. Bağımlılık yapan maddelerin öncelikle bağımlılığı gelişen bireye, aile hayatına, iş hayatına ve ülke ekonomisine ciddi derecede zararları bulunmaktadır (Özmen ve Kubanç, 2013). Bağımlılıklar bir anda ortaya çıkmamakta, belirli bir süreç içerisinde yavaş yavaş gelişmekte, birey ise yaşadığı bu dönüşümdeki erken uyarıların çoğunlukla farkına varamamaktadır. Bağımlılık yapıcı madde tanımı, beyin fonksiyonlarının yanında tüm bedensel aktiviteleri etkileyen, zaman içerisinde organlarda kalıcı hasarlar oluşturan, ruhsal ve davranışsal

sorunlara neden olan yapay bir iyi oluş hali veren tüm yapay ya da doğal kimyasallar için kullanılmaktadır. Bağımlılık yapıcı maddenin duygusal doyum sağlama, kendini iyi ve mutlu hissetme, baskı oluşturan durumlardan kurtulma hissi gibi nedenlerle kullanılmaya başlandığı ifade edilse de sonuçları itibariyle hem bireyi hem de toplumu etkilemektedir (Köknel, 1998; Yılmaz 2019). Bunun yanında birey bağımlılık yapan maddeyi sorunlarından ve sıkıntılarından kaçmanın veya rahatlamanın bir yolu olarak da kullanabilmektedir. Bağımlılıklar insan sağlığı için zararlı sonuçlarının yanında kontrol kaybına da yol açmakta, birey bağımlılık geliştirdiği maddeye bir an önce ulaşabilmek için var gücüyle arayış içerisine girmektedir (Bat-Tonkuş, Elveren, Tokmak, 2022; Zou, Wang, d'Oleire Uquillas, Wang, Ding ve Chen, 2017).

Bağımlılığa eşlik eden durumlar, etki altındayken yaralanmalar, kaygı, sinirlilik, depresyon, algılama güçlüğü, bayılma, sosyal sorunlar, acil öncelikli harcamalar (kira, faturalar, gıda alışverişi vb.) yerine madde alımı için para biriktirme, umut kaybı ve boşluk duygularıdır. Bir davranışın bağımlılık olarak nitelendirilebilmesi için dört unsuru içermesi gerekmektedir. Bunlar; maddeye karşı inanılmaz derecede istek duyma, kullanım miktar ve sıklığında kontrol kaybı, kullanım zorunluluğu ve sonuçlarının bilinmesine rağmen maddeyi almaktan vazgeçememedir (Herie, Godden, Shenfeld ve Kelly, 2007).

Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'na (DSM-V) göre ise madde kullanım bozuklukları tanısının konulabilmesi için aşağıdaki şu ölçütlerden en az üçünü karşılaması gerekmektedir.

- Tolerans geliştirmesi (kullanılan maddenin giderek artırılması),
- Madde kesildiğinde veya azaltıldığında fiziksel veya ruhsal olarak yoksunluk belirtilerinin görülmesi,
- Madde kullanımını kontrol altına almak veya bırakmak için çaba sarf etmek fakat başarılı olamamak,
- Maddeye ulaşma, kullanma ya da bırakmak için çaba sarf etme,
- Madde kullanım nedeni ile sosyal ve mesleki yaşamda ya da kişisel faaliyetlerde dikkate değer bir kısıtlılık ya da bu yaşamdan tamamen uzaklaşma,
- Fiziksel ve ruhsal sorunların ortaya çıkmasına rağmen madde kullanımının devam etmesi (Kalkınma Bakanlığı, 2018; Ögel, 2015).

Bağımlılık Yapan Maddeler

Madde, sözlük anlamından ayrı olarak tıp alanında tıbbi amaçlar dışında kullanılan ilaçları ve birçok kimyasal maddeyi tanımlamak için kullanılmaktadır (Kılıç ve ark., 2009). Madde bağımlılığı; Opyat (morfin, eroin, kodein, metadon) Tipi Bağımlılık, Alkol-Barbitürat-Benzodiazepin (yatıştırıcı/sakinleştirici maddeler ve ilaçlar) Tipi Bağımlılık, Esrar (Marihuana) Tipi Bağımlılık,

Kokain Tipi Bağımlılık, Uyarıcı (psikostimülan ilaçlar) Tipi Bağımlılık, Halüsinojen (LSD, extacy, captagon, metamfetamin) Tipi Bağımlılık, Solunan Çözücü (uçucu solvent) Tipi (kokusu olan maddeler-tiner, çakmak/bütan gazı, benzin vb.), Bağımlılık ve Tütün Tipi Bağımlılık olmak üzere sekiz ayrı başlık altında sınıflandırılmaktadır (UMUDDER, 2017). Son yıllarda ise bu maddelerin yanında kumar, internet ve teknoloji, sosyal medya, oyun, gıda ve yeme, alışveriş ve marka bağımlılığı gibi davranışsal bağımlılıklarda alan yazında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Alimoradi, Lotfi, Lin, Griffiths ve Pakpour, 2022; Ayakdaş-Dağlı ve Yüyen, 2023; Demirdil ve Harmancı, 2021, s.55-61-64-108; Efrati ve Spada, 2022).

Bağımlılık yapan maddelerden en çok bilinen ve en kolay ulaşılanı tütündür. Tütün ve tütün mamulleri, içerdiği 4000'den fazla kimyasal madde ile insan sağlığı açısından (kalp hastalıkları ve kanserler, koah, bronşit, üreme sağlığı vb.) son derece tehlikeli ve bir o kadar da yaygın kullanıma sahip olan maddelerdendir (Ergin, 1988; WHO, 2014). Tütün kullanımı diğer bağımlılık yapan maddelere kıyasla en yaygın görülen toplumsal alışkanlıklardan olup dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük halk sağlığı tehditlerinin başında gelmektedir. Tütün, dünya çapında yılda 8 milyondan fazla insanın ölümüne neden olmaktadır. Bu ölümlerin 7 milyondan fazlası doğrudan tütünle ilişkiliyken yaklaşık 1,3 milyonu ise sigara kullanmayan ama kullananların sürekli yanlarında olmalarından kaynaklı pasif içici olarak adlandırılan insanlarda görülmektedir (Tengilimoğlu, Güzel ve Günaydın, 2013; WHO, 2023). Sigara diğer bağımlılık geliştiren maddelere göre toplum tarafından daha çabuk ve kolay kabul görmektedir. Sigaranın özellikle ergenler arasında sosyal ortamlara girmek veya bir arkadaş ortamına uyum sağlamak için kullanılan yöntemlerden biri olduğu bilinmektedir (Sarısoy, 2019; Şahinöz, Şahinöz ve Kıvanç, 2017). Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre dünya genelinde 1,3 milyar aktif tütün kullanıcısı bulunmaktadır ve bunların %80'i ise düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşamaktadır (WHO, 2021). 2019 yılı Türkiye Uyuşturucu Raporu'na göre Türkiye genelinde 26 ilde 42,754 birey ile yüz yüze yapılan görüşmelerde katılımcıların %47'si hayatlarında en az bir kez sigara, puro, pipo, nargile vb. tütün ürünü kullandıklarını ifade etmişlerdir. Erkeklerde bu oran %61,9 iken kadınlarda %32,2'dir. Tütün ürünlerini ilk kez deneme yaş ortalaması ise 17,85 olarak ölçülmüştür (EGM, 2019).

TÜİK'in 2019 yılı Türkiye Sağlık Araştırması'na göre her gün tütün kullanan 15 yaş ve üzeri gençlerin oranı 2016 yılında %26,5 iken 2019 yılında %28,0 olarak kayıtlara geçti. Bu oranın erkeklerde %41,3, kadınlarda ise %14,9 olduğu tespit edildi. Tütün kullanmayan bireylerin (bırakanlar ve hiç kullanmayanlar) oranı ise 2016 yılında %69,4 iken 2019 yılında azalarak %68,7 oldu. Aynı araştırmaya göre tütüne başlama nedenleri olarak sırasıyla arkadaş etkisi (%33,2), özentisi (25,1) ve merak (19,6) olarak bulunmuştur (TÜİK, 2020). 2018 yılının ikinci yarısında uyuşturucu suçlarından dolayı 95 bin civarında şüpheliye adli işlem yapılmıştır. Uyuşturucu kullandığını beyan eden 5198 kişiye gönüllülük esasına göre anket uygulanmıştır. Örneklem grubundan elde edilen veriler ışığında %86,8'i uyuşturucuya başlamadan önce tütün kullandıklarını, %44,4'ü alkol kullandıklarını belirtmiştir (EGM,

2019). Bağımlılık gelişiminde, bir maddeyi kullanan bireyin başka bağımlılık yapan maddeyi de rahatlıkla kullanabildiği söylenebilir. Mavili (2017) yaptığı araştırmada alkollü içki kullananların %38,2'si, nargile içenlerin %33,6'sı, uyuşturucu madde kullananların %65,9'u sigara kullandığını bulgulamıştır. Alkol kullananlarda, nargile içenlerde ve uyuşturucu kullananlarda sigara içimi, bu maddeleri kullanmayanlara göre daha fazladır. Tütün ve tütün mamulleri ile ilgili yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere sigara ve tütün türevlerinin dünyada ve ülkemizde ciddi bir halk sağlığı sorunu olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bağımlılık yapan bir diğer madde ise uyuşturuculardır. Uyuşturucu maddeler fizyolojik bazı etkilere yol açan toksik (zehirli) maddeler olup, kullanıldığı takdirde kişinin duygu ve davranışlarında değişimler, merkezi sinir sisteminde dengesizlik, bilinç dağınıklığı ve uyuşmaya neden olur. Uyuşturucu maddenin kullanımının kısıtlanması durumu kişide bir takım ruhsal problemler oluşturur (Kaygısız, 2005; Yıldız 2017). Ruhsal ve fiziksel bağımlılığa neden olan uyuşturuculardan en çok bilinen ve kullanılanları; esrar, eroin, afyon, kokain, marihuana, amfetaminler, sedatif (sakinleştirici), hipnotik (uyku sağlayan) ve yapıştırıcı etkiye sahip olan çözücü diye tarif edilen bally ve uhu gibi maddelerdir (Sabuncuoğlu, 1995). Opioidler (morfin, kodein, eroin vb.) ülkemizde en fazla tercih edilen maddelerin başında gelirken ikinci sırayı esrar almaktadır. Dünya genelinde ise opioidler ile esrar kullanımı birbirine yakın bir seyir izlemektedir (Kurt, 2018).

2019 Türkiye Uyuşturucu Raporu'na göre hayatlarında bir kez yatıştırıcı/sakinleştirici ilaç kullananların oranı %5,8'dir. Erkeklerde bu oran %3,9 iken kadınlarda %7,7'dir. Yatıştırıcı/sakinleştirici ilaçları ilk kez kullanma yaşı ortalama 32,26 olarak tespit edilmiştir. Uyuşturucu maddelerle ilgili soruya ise %3,1'i (1.338 kişi) hayatlarında en az bir kez madde kullandıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmada en az bir kez madde kullananların %94'ü erkek, %6'sı da kadındır. Hayatlarında en az bir kez madde kullananların yaş gruplarına göre dağılımları incelendiğinde;

- 15-24 yaş arası bireylerde %35,4
- 25-34 yaş arası bireylerde %30
- 35-44 yaş arası bireylerde %18,3
- 45-54 yaş arası bireylerde %7,8
- 55-64 yaş grubu arasındaki bireylerde ise %8,5 olduğu görülmüştür.

Madde kullanımında en yoğun karşılaşılan yaş grubu toplamda %65,4 ile 15-34 yaş grubudur. Maddeyi ilk kullanım yaş ortalaması ise 19'dur. Hayatında en az bir kez madde kullananların %20'si ilkökul, %18,3'ü ortaokul, %29,9'u ise lise mezunudur. Madde kullanıcılarından halen lise öğrencisi olanların oranı %4,5 iken halen üniversite öğrencisi olanların oranı ise %9,7'dir. Yine ayrı raporda, 2018 yılında uyuşturucu kullandığını beyan eden 5.198 kişi ile yapılan anket sonuçlarına göre %85,6'sı uyuşturucu kullanmaya ilk esrarla başladığını, %5,3'ü ise ilk kullanımda eroin aldıklarını belirtmiştir. Uyuşturucuya başlama nedeni olarak %33,2'si merak olduğunu söyleyenler ilk sırada gelmektedir. Daha sonra %23'ü arkadaş ısrarı, %12,3'ü kişisel, %11,3'ü aile içi sorunlar nedeniyle uyuşturucuya

başladığını söylemiştir. Uyuşturucunun ilk olarak %71,9'u arkadaş çevresinden temin ettiğini, %25,2'sinin ise satın aldığını ifade etmiştir. Madde kullandığını söyleyen bireylerin %71,9'u ilk kez arkadaşından alarak başladığını belirtmiştir (EGM, 2019). Bu bağlamda arkadaş çevresinin madde kullanımının başlangıç aşamasında ve bağımlılık süreci içerisindeki madde temininde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi'nin 2019 yılında yayınladığı rapora göre Avrupa Birliği'ne bağlı 28 ülkede yaşayan 513,5 milyon kişiden 96 milyonunun yani yetişkin nüfusun %29'u (15-64 yaş aralığı) yaşamlarının bir noktasında yasa dışı uyuşturucuları denediği tahmin edilmektedir. Uyuşturucu kullanımının kadınlara (38,3 milyon) oranla erkeklerde (57,8 milyon) daha çok görüldüğü rapor edilmiştir. En çok denenen uyuşturucu esrardır ve esrar tüm yaş gruplarında en çok kullanılan yasa dışı uyuşturucudur. Ayrıca 15-24 yaş gençler dikkate alındığında esrar kullanımı diğer uyuşturuculara göre daha yaygın kullanılmaktadır. Esrardan sonra sırasıyla kokain, MDMA (extacy) ve amfetaminler gelmektedir. Esrarın kullanım seviyeleri ülkeler arasında ciddi değişkenlikler göstermektedir. Örneğin Fransa'da esrar kullanımı yetişkinler arasında %45 ile Malta'da %4 arasında değişkenlik göstermektedir. Avrupa Birliği'ndeki yetişkinlerin yaklaşık %1'inin günlük esrar kullandığı (bir ayda en az 20 gün) tahmin edilmektedir. Bunların yaklaşık %60'ı 35 yaş altında ve dörtte üçü kadarı ise erkektir (EMCDDA, 2019). Bunun dışında Avrupa ülkeleri arasında bazı uyuşturucu maddelerin kullanımı ülkeler arasında dönemsel olarak düşüşler göstermekle birlikte bazı uyuşturucuların (esrar, kokain vb.) kullanımlarında artış olduğu bilinmektedir.

Bağımlılığa neden olan bir diğer madde olan alkol, tarih boyunca hem tedavi edici özelliği hem de dinsel amaçlarla kullanılmasının yanında aynı sigara gibi, yasadışı bir madde olmadığından (satış ve kullanımdan kaynaklı) dolayı zararları da diğer bağımlılık yapan maddelerle benzer özellikler gösterir. Tüketiminin yasal olması, bir tür sosyalleşme aracı olarak değerlendirilmesi, hüznün ve anksiyete seviyelerini düşürdüğüne yönelik bir algıya sahip olması gibi nedenlerle alkol bağımlılığı veya riskli miktarda alkol kullanımı olan bireyler özellikle kendileri yardım aramayıp yakınları ya da çevresi tarafından tedaviye yönlendirilmektedir (Arslan ve Bal, 2019). Öncelikli olarak kullanımında kişide geçici hoşnutluk ve mutluluk yaratan alkolün, insanın zihnine, dolayısıyla algısına, bedenine ve içinde bulunduğu ortama zarar verme olasılığı her miligramda biraz daha artar (Ögel, 2015). TÜİK 2019 yılı Sağlık Araştırması'na göre alkole başlamada "eğlence amaçlı" (%52,3) ve "arkadaş etkisi" (%16,8) gibi nedenler ilk sıralarda yer almaktadır (TÜİK, 2020). Alkol bağımlılığı bulaşıcı olmayan, müdahale edilebilir ve önlenilebilir bir hastalık olmasına rağmen bireyin sağlığı için büyük bir sorun oluşturmakta ve yıkıcı sonuçları ile de toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 30 ülke arasında yaptığı bir araştırmaya göre cinayet ve şiddet olayları ile trafik kazalarının en önemli nedeninin alkol olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İmamoğlu, 2011; Kalkınma Bakanlığı, 2018; Kuhns, Exum, Clodfelter, Bottia, 2014).

TÜİK'in 2012, 2014 ve 2016 yıllarında yapmış olduğu Sağlık Araştırmalarına göre 15-24 yaş grubunun alkol kullanma durumu 2012 yılı toplam %7,4 (%11,7 erkek, %3,2 kadın), 2014 yılı %13,3 (%20,9 erkek, %5,8 kadın), 2016 yılı %9,3 (%13,1 erkek, %5,4 kadın) olarak tespit edilmiştir. Tüm yaş grupları arasında en fazla alkol kullanımının olduğu yaş grubunun ise 25-34 yaş (2012 yılı %14, 2014 yılı %20,5, 2016 yılı %16,5) grubu olduğu belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2018). OECD 2021 yılı verilerine göre ülkemizde 15 yaş ve üstü kişi başı tüketilen saf alkol miktarı 1,4 litredir (OECD, 2023). Bu oran birçok OECD ülkesine göre oldukça düşüktür. Dünya genelinde yıllık saf alkol tüketimi 2016 yılında 15 yaş ve üstü için ortalama %6,4'tür. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan *Global Status Report on Alcohol and Health 2018* raporuna göre, alkol kullanımı yüksek gelire sahip ülkelerde daha yaygın olmakla birlikte 2018 yılında dünya genelinde tahmini 283 milyon insan (237 milyon erkek, 46 milyon kadın) alkol kullanımından dolayı çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Dünya çapında, 15-19 yaş arasındaki tüm gençlerin dörtte birinden fazlası (%27) alkol kullanıcısıdır. Mevcut içki içme oranları Avrupa'da 15-19 yaş arasında en yüksek (%44), bunu Amerika (%38) ve Batı Pasifik (%38) takip etmektedir. Okul araştırmaları, birçok ülkede alkol kullanımının 15 yaşından önce başladığını göstermektedir (WHO, 2018). Avrupa, dünyada kişi başına içki tüketiminin ve buna bağlı olarak alkolden kaynaklanan zararların en yüksek olduğu yerlerden biridir. Avrupa Birliği'nde alkol tüketiminin zararlı ve yıkıcı etkileriyle birlikte hastalıkların ve erken ölüm oranlarının %7,4'ünün gerçek nedenin alkol olduğu tespit edilmiştir (İmamoğlu, 2011).

Davranışsal Bağımlılıklar

Bağımlılık denildiğinde ilk akla alkol, sigara ve çeşitli uyuşturucular gelmektedir ve bu maddelere karşı geliştirilen bağımlılıklara kimyasal bağımlılıklar denilmektedir. İnternet ve teknoloji bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, kumar, oyun, marka, alışveriş bağımlılığı veya yeme ve gıda bağımlılıkları olarak adlandırılan davranışlar bağımlılıkları içerisinde yer alan özellikle teknoloji ve internet bağımlılığı son çeyrek yüzyılda dünya genelinde halk sağlığı açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Davranışsal bağımlılık, belirli bir davranışın normalin dışında düzen ve sıklıkla seyretmesi sonucu bireyin bedensel, psikolojik, toplumsal yapı ve işlevlerinde dengesini yitirmesi, düzeninin bozulması ve uyum sorunları yaşaması şeklinde tanımlanmaktadır (Pektaş ve Mayda, 2018). Teknoloji bağımlılığı, davranışsal bağımlılık kapsamında değerlendirilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ile teknolojik araçların artması ve bu araçların hayatımızda daha çok yer almasından dolayı insanoğlunun teknoloji ile ilişkisinde bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Beard (2005) teknoloji bağımlılığını, bireyin psikolojik durumunun yanında mesleki ve sosyal etkileşimlerinin de aşırı teknoloji kullanımından dolayı zarar görmesi olarak tanımlamaktadır.

İnternet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığı DSM-V'te birer hastalık olarak sınıflandırılmamaktadır. Ancak DSM-V bölüm üçte, dijital oyun bağımlılığının "İnternette oyun oynama bozuklukları" olarak tanımlanabileceği önerilmektedir. İnternette oyun oynama

bozukluğu DSM-V'te zihin meşguliyeti (internette oyun oynamanın günlük hayatta daha baskın hale gelmesi, tolerans (zamanla internette oyun oynama süresinin artması), geri çekilme semptomları (sinirlilik, kaygı ve üzüntü), süreklilik/devamlılık (oynamayı bırakma ya da azaltma deneyimlerinde başarısızlık), yer değiştirme (oyun oynamanın, hobi veya eğlenceli etkinliklerin yerine tercih edilmesi), zararlarının bilinmesine rağmen aşırı kullanımın devam etmesi, yalan söyleme (internette oyun oynaması süresi hakkında başkalarına aldatıcı bilgiler verme), kaçış (internette oyun oynamanın negatif duygulanımlardan bir kaçış olarak görme) ve çatışma/kayıp (iş, eğitim ve kariyerle ilgili fırsatları dikkate almama) olmak üzere dokuz maddelik bir tanı kriteri ile tanılanmaktadır. Son bir yıl içerisinde yukarıda sayılan kriterlerden en az beş ve daha fazlasının görülmesi internette oyun oynama bozukluğuna işaret etmektedir. Ayrıca internet bağımlılığı kavramı da ilk kez DSM-V'te yer alarak tıp literatürüne girmiştir (Ektiricioğlu, Arslantaş ve Yüksel, 2020; DSM-V, 2022).

Bağımlılıklarla İlgili Yapılan Çeşitli Araştırmalar

Yeşilay bünyesinde 12-18 yaş arasında 6.116 öğrenci ile İstanbul'da yürütülen bir çalışmaya göre oyun amaçlı problemli internet kullanım davranışı gösteren öğrenci sayısı genel oranın %8,5'i, cinsel amaçlı problemli internet kullanan grup %4 iddia ve bahis amaçlı online kumar denilen problemli internet kullanımı gösterenleri oranı ise %2,9 olarak bulunmuştur. Katılımcıların %55'i her gün oyun amaçlı internet kullandıkları, bütün katılımcıların yaklaşık yarısı internete her girişte iki saat ve üzeri oyun oynadıkları, tüm katılımcıların 1/4'ü internete her girişte dört saat ve üzeri oyun oynadıkları, araştırmaya katılanların tümü ise 1/5'i yedi yaşından önce ekran karşısında oyun oynamaya başladıklarını ifade etmişlerdir (Dinç, 2018). Digital 2021: Global Overview Report'a göre dünya nüfusunun %59,5'i internet, %53,6'sı aktif sosyal medya ve %66,6'sı akıllı telefon kullanıcısıdır. Aynı raporun Türkiye göstergelerine göre ülke nüfusunun %77,7'si internet, %70,8'i sosyal medya ve %90,8'i de akıllı telefon kullanıcısıdır (Kemp, 2021). TÜİK'in 2016 yılında yaptığı araştırmaya göre ülkemizde hanelerin %96'sında cep telefonu bulunmaktadır. Bunun yanında ülke nüfusumuzun %61'i internet kullanmakta ve internet kullanım amaçları arasında sosyal medya ilk sırada yer almaktadır. İnternet ve sosyal medya kullanımı yetişkinlere göre ergen bireylerde daha yaygındır. Dünyada yapılan araştırmalarda ergenlik dönemindeki teknoloji bağımlılığının %4,2 ile %21 arasında, ülkemizde ise yapılan çalışmalara göre ise bu oran %2,33 ile %14 arasında değiştiği bilinmektedir (Ektiricioğlu vd., 2020).

Ergenlik döneminde gözlemlenen risk alma, heyecan arama ve arkadaş yönlendirmelerine açık olma gibi davranış ve kişilik özelliklerinden dolayı bağımlılık geliştirme eğilimi artmaktadır. Son yıllarda çocuk ve gençler tarafından zararlı olduğu ve bağımlılık yaptığı bilinen maddeleri kullanan ya da davranışsal bağımlılığa sahip birey sayısı hızla artmaktadır. Ergenlik dönemi içerisinde yer alan gençlerin, ortaöğretim hayatlarında bağımlılık yapıcı maddeler ile davranışsal bağımlılıkla tanışma riski diğer dönemlere oranla oldukça fazladır. Ülkemizde yapılan araştırmalarda uyuşturucu kullanımında en

tehlikeli yaşların 12-17 yaş aralığında olduğu; ergenlik dönemindeki gençler arasında görülen bağımlılıklarda da hızlı bir artış olduğu tespit edilmiştir (Ateş ve Tuncay, 2020; Gerçek, 2009; Gökler ve Koçak, 2008; Gürol, 2008; Karaaziz ve Keskindağ, 2016; Kızıldaş, 2019; Köknel, 1998; Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2008). 2019 yılında 81 İl Emniyet Müdürlüklerinin adli birimleri tarafından uyuşturucu suçlarından dolayı soruşturma gören 200.183 kişiden 15.328'inden alınan verilere göre madde kullanmaya başlamada en riskli yaş grubunun %71,2 oran ile 15-24 yaş grubu, 15 yaşın altında başlama oranı ise %7,3 olarak bulunmuştur (EGM, 2020).

Yılmayan'ın (2020) Van il merkezinde 25 ortaöğretim kurumunda 10. ve 12.sınıflarında öğrenim gören 2814 öğrenci ile yaptığı araştırmaya göre 10.sınıf öğrencilerinde sigara %13,1, alkol %2,7, esrar %1,5, ekstazi %0,7, tiner/bali %1,5, akineton %0,5, kokain %0,8, eroin %0,8, amfetamin %0,5, captagon %0,4, yeşil reçete %0,6; 12.sınıf öğrencilerinde sigara %16,1, alkol %4,9, esrar %2,0, ekstazi %0,8, tiner-bali %1,4, akineton %0,4, kokain %0,7, eroin %0,5, amfetamin %0,4, captagon %0,4, yeşil reçete %0,5 oranlarında olduğu bulunmuştur. Lise 12.sınıf öğrencilerinde lise 10.sınıf öğrencilerine kıyasla sigara, alkol ve esrar kullanım yaygınlığı anlamlı olarak daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Dere ve Uçar (2020)'in Konya'daki devlet okullarında yaptığı bir araştırmaya göre ortaokullarda teknoloji ve tütün, liselerde ise daha çok alkol ve uyuşturucu bağımlılıklarıyla karşılaşıldığı bulgulanmıştır.

Madde bağımlılığı, toplumlar için büyük tehlike arz eden önemli bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmektedir. Madde bağımlılığı açısından ergen bireyler en önemli risk grubu içerisinde yer almaktadır (Gürol, 2008). Ayrıca genç bir nüfusa sahip olan ülkemizde ergenler toplumun sayısal olarak büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Meclis Araştırma Komisyonunun 2008 yılında yaptırdığı araştırma sonucuna göre, madde kullananların yaklaşık %75'i, madde kullanmaya 20 yaşından önce başladığını belirtilmiştir. Yine aynı raporda ortaöğretim kurumlarına devam eden gençlerin sigara kullanma oranları %15,6 (erkeklerde %21,8 ve kızlarda %7,5), son bir ayda en az bir kez alkol alma oranı %16,5 (erkeklerde %31,5 ve kızlarda %10,6) ve son üç ay içinde uyuşturucu/uyarıcı madde kullanma oranı ise %2,9 (erkeklerde %4,3 ve kızlarda %1,0) olarak bulunmuştur (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2008).

Yapılan araştırmalarda son yıllarda ergen ve gençler arasında çeşitli türden bağımlılıkların önemli ölçüde artış gösterdiği; dünyada olduğu gibi Türkiye'de de zararlı maddelere ergenlik dönemi içerisinde denendiği veya başladığı tespit edilmiştir (Gazioğlu ve Canel, 2015; Mete, Söyler ve Pehlivan, 2020; Taylan, Nas ve Ediz, 2019). Bağımlılığın geliştirilmesinde arkadaş etkisinin, merak ve özentinin dikkat çekici nedenler olduğu bilinmektedir. Çocukluk ve özellikle ergenlik döneminde bireylere sağlıklı yaşam alışkanlığı kazandırmak, bağımlılıkları tedavi etmekten hem daha kolay hem de maliyeti daha düşüktür. Bu bağlamda okullar, sağlıklı yaşam alışkanlığının kazandırılması ve sürdürülmesini teşvik eden kurumlar olmalıdırlar. Ergenlerin madde kullanımı veya bağımlılıklar üzerine birçok araştırma olmasına rağmen ortaöğretim kurumları yöneticilerinin bağımlılık algısını belirlemeye yönelik

alanyazında çok fazla bir araştırmaya rastlanmamıştır. Özmen ve Kubanç (2013)'ın yaptığı bir çalışmada, okul müdürlerinin okullarında yaşanan vaka sayılarını daha az gösterme eğiliminde olduğunu ifade etmektedirler. Bunun altında yatan temel nedenin yöneticilerin görev yaptığı kuruma yönelik olumsuz imaj yaratmama veya kendisinin başarısız olduğu algısını oluşturmama düşüncesi olduğu söylenebilir.

Bu çalışma ile ortaöğretim kurumlarında yöneticilerin bağımlılıklara yönelik algılarını belirlemek, kurumlarında yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ve bağımlılıklara karşı yürütülen devlet politikaları hakkında yöneticilerin görüşleri ortaya konulmak istenmiştir. Bu genel amaca ulaşmak için aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır:

1. Ortaöğretim kurum yöneticilerinin bağımlılıklar konusunda algıları nasıldır?
2. Ortaöğretim kurumlarında hangi bağımlılık türü yaygın olarak görülmektedir?
3. Ortaöğretim kurum yöneticilerinin gözüyle bağımlılıkla mücadele kapsamında kurumlarında gerçekleştirilen uygulamalar nelerdir ve bu uygulamalar kimler tarafından yürütülmektedir?
4. Ortaöğretim kurum yöneticilerinin bağımlılıklar konusunda uygulanan devlet politikaları hakkındaki düşünceleri nelerdir?
5. Yöneticilere göre okullarda bağımlılıklar artmakta mıdır? Kurumlarında farklı olarak ne tür çalışmalar yapmaktadırlar?
6. Üç farklı ortaöğretim türünde (Anadolu Liseleri, Mesleki ve Teknik Liseleri ve Anadolu İmam Hatip Liseleri) kurum yöneticilerinin bağımlılıklar konusundaki algıları ve kurumlarında gerçekleştirilen çalışmalar farklılaşmakta mıdır?

Bu çalışma ile ortaöğretim kurumlarında bağımlılıkla mücadele kapsamında yapılan çalışmalar okul yöneticilerinin bakış açılarıyla değerlendirilmekte olup okul yöneticilerinin bağımlılıklar konusunda algısı ortaya konularak ergenlere yönelik bağımlılıkla mücadelede politika yapıcılara strateji geliştirmeleri konusunda ışık tutacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum (örnek olay) çalışması olarak tasarlanıp yürütülmüştür. Durum çalışmaları, nasıl ve neden sorularından yola çıkarak, araştırmacıların kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinlemesine incelemeye olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Durum çalışmaları, bireylerin deneyimlerine dayanarak kendilerini nasıl gördüklerini, duruma göre algılarını, duygularını ve bunların altında yatan nedenleri derinlemesine sorgulamayı ve anlamayı amaçlar (Gillham, 2000; Hancock ve Algozzine, 2006).

Çalışmanın katılımcıları farklı okul türleri arasından ve okulların farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerin yoğun yaşadığı bölgelerden seçilmesinden dolayı örneklem seçiminde maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi uygun bulunmuştur. Maksimum çeşitliliğe dayalı bir örneklem

oluşturmaktaki amaç çeşitliliği maksimum düzeyde yansıtarak çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi bir ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarına ortaya çıkarmaktır. Maksimum çeşitlilik örneklemede belirli çeşitlilik yelpazesinden durumlar seçilir ve bu skaladaki ortak örüntüler araştırılır (Patton, 2015, s.428; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmanın örneklemini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı yaz döneminde Bursa ili Yıldırım ve Osmangazi ilçelerindeki 3 farklı ortaöğretim türünden (Anadolu Liseleri, Mesleki ve Teknik Liseleri ve Anadolu İmam Hatip Liseleri (3'ü kız imam hatip lisesidir) olmak üzere toplam 18 ortaöğretim kurum müdürü oluşturmuştur.

Veri toplama araçları

Araştırmada veri toplama amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulmuş toplam 10 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla birlikte kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırma kapsamında görüşmeler için tek bir form kullanılmıştır. Alan yazın incelenmesi sonrasında oluşturulan soruların oluşturulması aşamasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Sonrasında bir kurum yöneticisi ile pilot uygulama yapılmış, bu görüşmede elde edilen öneriler doğrultusunda görüşme formuna son şekli verilerek uygulamaya geçilmiştir. Veri toplama sürecinde her katılımcı ile ortalama 20-25 dakika süren birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler cep telefonun ses kaydı uygulaması ile kayıt altına alınmış, ses kaydı alınmasına izin vermeyen iki kurum yöneticisinin görüşleri ise araştırmacı tarafından not alınarak görüşmeler tamamlanmıştır.

Çalışma Grubu

Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü AR-GE birimine araştırma izni için başvurulmuş, toplamda 18 ortaöğretim kurum yöneticisi ile görüşmeler yürütülmüştür. Son yapılan görüşmelerde yeni bilgilerin ortaya çıkmadığı ve önceki görüşmelerle örtüşen bilgilerin tekrar edilmeye başladığı aşamada veri doyumuna ulaşıldığına kanaat getirilmiş ve yeni katılımcı eklenmeden görüşmeler sonlandırılmıştır. Araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen yöneticilerin bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Katılımcı Kodu	Kurum Türü	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Bağımlılıkla ilgili Hizmet İçi	Mesleki Kıdem (Yıl)	Yöneticilik Kıdemi (Yıl)
A1	Anadolu Lisesi	E	Lisans	Almamış	33	10
A2	Anadolu Lisesi	E	Lisans	Almamış	37	11
A3	Anadolu Lisesi	E	Lisans	Almamış	20	16
A4	Anadolu Lisesi	E	Y. Lisans	Almamış	18	5
A5	Anadolu Lisesi	E	Lisans	Almış	15	4
A6	Anadolu Lisesi	E	Y. Lisans	Almamış	33	4
M7	Meslek Lisesi	E	Lisans	Almamış	25	14
M8	Meslek Lisesi	E	Lisans	Almamış	25	21
M9	Meslek Lisesi	E	Lisans	Almamış	24	21
M10	Meslek Lisesi	E	Y. Lisans	Almamış	21	16
M11	Meslek Lisesi	E	Lisans	Almamış	25	10
M12	Meslek Lisesi	E	Lisans	Almamış	20	9
İHL13	İmam Hatip Lisesi (Kız)	K	Y. Lisans	Almamış	21	8
İHL14	İmam Hatip Lisesi (Kız)	E	Lisans	Almamış	23	3
İHL15	İmam Hatip Lisesi (Kız)	K	Lisans	Almamış	20	4
İHL16	İmam Hatip Lisesi	E	Lisans	Almamış	38	21
İHL17	İmam Hatip Lisesi	E	Lisans	Almamış	30	8
İHL18	İmam Hatip Lisesi	E	Doktora	Almış	23	3

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin ikisi kadın diğerleri erkektir. Bir İmam Hatip Lisesi (İHL17) ile bir Meslek Lisesinin (M12) kurum müdürlerine ulaşamadığı için müdür yardımcıları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Eğitim düzeylerine göre bir kurum yöneticisi doktora, dört yönetici yüksek lisans, on üç yönetici de lisans bölümü mezunu olduğu görülmektedir. Mesleki kıdemlerine göre değerlendirildiklerinde; iki yönetici 36-40, iki yönetici 31-35, bir yönetici 26-30, sekiz yönetici 21-25, dört yönetici 16-20, bir yöneticinin de 11-15 yıl mesleki kıdeme sahip olduğu ve ortalama görev süresinin 25 yıl olduğu gözlenmiştir. Ek olarak, katılımcılar ortalama 10 yıllık yöneticilik kıdemine sahiptirler. Meslek lisesinde bu ortalamanın diğer okul türlerine göre yüksek olduğu gözlenmiştir (15 yıl). Katılımcıların yöneticilik sürelerinin dağılımı şu şekildedir. 0-5 yıl yöneticilik kıdemine sahip yönetici sayısı altı, 6-10 yıl beş, 11-15 yıl iki, 16-20 yıl iki, 21-25 yöneticilik

kıdemine sahip yönetici sayısı ise üçtür. Bağımlılıklarla ilgili sadece iki kurum müdürü hizmet içi eğitim aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca kurumlarında kadrolu psikolojik danışman/rehber öğretmen olmayan iki meslek lisesi bulunurken, diğer ortaöğretim kurumlarında en az bir tane kadrolu psikolojik danışman/rehber öğretmen bulunduğu ifade edilmiştir.

Verilerin Analizi

Katılımcılardan toplanan veriler içerik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi tekniğinde veriler araştırmacı tarafından geliştirilen soruların ortaya koyduğu temalara göre düzenleneceği gibi görüşmede yer alan sorular göz önünde bulundurularak da sunulabilir. Bu çalışmada görüşme soruları üç ana tema altında toplanmış ve veriler bu başlıklar altında analiz edilerek kodlanmıştır. Görüşme soruları bağlamında araştırma verileri: bağımlılık tanımı ve türleri, bağımlılıkların artmasının nedenleri ve bağımlılıkla mücadele politikaları ve bağımlılıklarla mücadele kapsamında kurum içi uygulamalar temaları altında analiz edilmiştir. İçerik analizi toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı amaçlar, ilk etapta betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler içerik analizinde daha derin bir işleme tabii tutulur. Ayrıca görüşmeye katılan bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla sıklıkla doğrudan alıntılara yer verilir (Sığı, 2021, s. 276; Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.242). Dijital ortama aktarılan ses kayıtları ve notlar titizlikle okunup analiz edilerek kodlar ve temalar ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerin geçerlik ve güvenilirliği katılımcı teyidi, uzman değerlendirmesi ile ayrıntılı betimleme de denilen zengin ve yoğun tanımlama aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Arastaman, Öztürk-Fidan ve Fidan, 2018; Tutar, 2022).

BULGULAR

Bu bölümde ortaöğretim kurum yöneticilerinin araştırma sorularına verdikleri cevaplardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular görüşme soruları doğrultusunda üç ana temada toplanarak sunulmuştur.

Bağımlılık Tanımı ile İlgili Bulgular

Ortaöğretim kurum yöneticilerine “Bağımlılıklar nedir, nasıl tanımlarsınız?” sorusuna kurum yöneticilerinin verdikleri cevaplar çerçevesinde bağımlılığın tanımı, bağımlılık türleri, yöneticilerin bağımlılıklarla ilgili hizmet içi eğitim alıp almadığı ve bağımlılıkla mücadele kavramı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Yöneticilerin Bağımlılık ve Türlerine Yönelik Algıları

Tema	Kategori	Kodlar	f
Tanım	Bağımlılık	Vazgeçememek	18
		Süreklilik arz etmesi	17
		Kontrol edememek	17
Türler	Bağımlılık Türleri	Teknoloji	17
		Sigara	13
		Madde	6
		Alkol	4
		Marka	1
		Bireylere bağımlılık	1
		Yemek	1
		Kumar	1
		Çay/Kahve	1
		Şeker	1

Bağımlılıklarla ilgili tanımlara bakıldığında vazgeçememe (f=18), süreklilik içermesi (f=17) ve kendini kontrol edememe (f=17) şeklinde ifadeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Anadolu lisesinde görev yapan bir yönetici bağımlılığı;

“İnsanda müptelası olan, bağımlılık yaratan maddelerin sürekli istem dışı kullanmasına bağımlılık denir (A3)” şeklinde tanımlamıştır. Yine vazgeçememe üzerine vurgu yapan bir meslek lisesi yöneticisi bağımlılığı “İnsanların kendi iradeleri ile vazgeçemedikleri her tutku, her eylem, her madde bir bağımlılıktır. Bir şeyden vazgeçemiyorsanız bağımlısınızdır (M11)” diyerek tanımlamıştır. Bir başka kurum yöneticisi ise bağımlılığın insana zarar verme yönüne dikkat çekerek “İnsan sağlığına, beden ve ruh sağlığına zararlı bir alışkanlığın sürekli olarak tekrarlama isteğine ben bağımlılık diyorum (İHL16)” şeklinde açıklama getirmiştir. Kurum yöneticileri bağımlılığı tanımlarken alan yazında yer alan maddeden vazgeçememe, sürekli kullanmak isteme, bireyin kendini kontrol edememesi gibi özelliklere vurgu yaptıkları görülmektedir. Kurum türleri açısından değerlendirildiğinde tanımlarda dikkat çeken herhangi bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür.

Bağımlılık türleri temasında kurum yöneticileri; madde (f=17), teknoloji (f=13), sigara (f=9) ve alkol (f=9) gibi bağımlılıklar ilk akla gelmesine rağmen kurumlarında en çok karşılaştıkları bağımlılık türüne ise teknoloji bağımlılığı ile sigara olarak ifade etmişlerdir. Kurum yöneticileri özellikle teknoloji bağımlılığının kontrol edilmesi güç bir bağımlılık türü olduğu ve öğrenciler için yaptırımı net olmayan ciddi bir sorun olarak değerlendirmektedirler. Son yıllarda kurumlarda görülen en önemli bağımlılık türünün teknoloji/telefon bağımlılığı olduğunu vurgulayan okul yöneticileri, bu konuda önlem almakta zorlandıklarını vurgulamaktadırlar. Okulda kuralların olması bu durumu engellememekte, telefon kullanımını sınırlamak için cihazları okul süresince öğrenciden ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Bu noktada bir Anadolu Lisesi müdürü aşağıdaki şu tespiti yapmıştır.

“Kurumumuzda sigaradan önce teknoloji/telefon bağımlılığı daha çok görülüyor. Bununla ilgili telefonları sınıflarda toplayıp öğrenci sayısı kadar özel kilitli dolaplar yaptırıp orada muhafaza ediyoruz. Aslında biz risk alıyoruz, nasıl kontrol edeceğiz sürekli onu? Sigara ile ilgili çeşitli önlemler aldık ama şu an pes etmiş durumdayım. 1200 öğrenciden tespit ettiğimiz 50-60 öğrencinin sigara bağımlısı olduğunu söyleyebilirim. Teknoloji bağımlılığı olarak verebileceğim sayı ise bundan çok daha fazla. Şöyle oluyor, öğrenci okuldan kaçıyor, devamsızlık yapıyor. Arıyoruz veliyi okula gelmiyor ama telefonuna el koyunca veli yarım saat içerisinde okula geliyor. Bu da çocuğun ne kadar bağımlı olduğunu gösteriyor. Yani öğrenci hemen velisini bilgilendiriyor, gel al telefonumu diyor, anne-babasını sıkıştırıyor. Telefonunu alıyoruz çocuğun, veli beni mahkemeye veriyor. Hani resmi bir dayanağımız yok bu konuda, ciddi bir yaptırımı yok. Kapalı tutacak öğrenciler diyor, öğrenci ise kapatmıyor, ne yapacağız bu durumda? (A1)”. Meslek lisesi yöneticilerinden biri sigaraya dikkat çekerek en çok karşılaştıkları bağımlılık türü olduğunu ve velilerin konuya olan ilgisizliğinden şikâyetçi olmuştur.

“Sigara en fazla gördüğümüz. İyimser olarak 2250 öğrencinin %50’si sigara kullanıyor. Geçmiş yıllarda madde kullandığını bildiğimiz birkaç öğrenci vardı. Bir kısmı okulu bıraktı bazıları tedavi sürecine girdiler. Genelinin aile durumları iyiydi. Binanın belirli yerlerinde kameralar var, nöbetçi öğretmenlerimiz kontrol ediyorlar ama tamamen engelleyebiliyor muyuz dersiniz engel olamıyoruz. Tuvaletlerde içiliyor, sürekli tuvaletleri kontrol edemiyoruz. Anlık aramalar yapıyoruz, veliyi bilgilendiriyoruz. Veli derse ki benden habersiz çocuğumun üstünü arayamazsınız, doğru der. Bunu da bakanlık mevzuata koyacak. (M9)”

Bir Anadolu İmam Hatip Lisesi müdürü de “en fazla görülen bağımlılık türü bizde teknoloji bağımlılığıdır, sigara çok nadir gördüğümüz bir maddedir” diyerek teknoloji bağımlılığına dikkat çekmiştir. Bunun için alınan önlemler “öğrencilerimiz sabah müdür yardımcısı odasında telefonlarını bırakıp sınıfına gider, son dersten sonra telefonlarını gelip alırlar. Yani çok yasal olmamasına rağmen bunu yapıyoruz, yeni yönetmelikte telefonla ilgili bir düzenleme yaptılar da işimiz biraz daha kolaylaştı (İHL15)” şeklinde açıklamıştır.

Kurum yöneticileri teknoloji/cep telefon bağımlılığını kurumlarında daha sık karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Anadolu Lisesi ve İmam Hatip Liselerinde en çok teknoloji bağımlılığına dikkat çekildiği, yöneticilerin teknoloji bağımlılığı konusunda daha fazla şikâyetçi oldukları görülmüştür. Meslek Liselerinde sigaranın en fazla karşılaşılan bağımlılık türü olduğu, madde kullanımının ise sigaraya göre nispeten daha az olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Teknolojinin gelişmesi, insan hayatını kolaylaştırmasının yanında bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Teknolojinin günlük yaşamımızda yaygın kullanımı onu diğer bağımlılık türlerinden farklı bir yere koymakta, sık kullanımı fiziksel bir zarar vermediği sürece bireyleri ve çevresini rahatsız etmemektedir. Ergenlik döneminde bireyler, riskli davranışlar gösterme eğilimi

açısından çok daha fazla risk altında yer almaktadır. Teknoloji bağımlılığı kimyasal bağımlılıktan farklı olarak olup son yıllarda sıklıkla araştırmalarda gündeme gelen ve aileleri de oldukça rahatsız eden davranışsal bağımlılıklar arasında öncelikli sırada yer almaktadır (Gökel, 2020; Hilçenko ve Jakovljević, 2019; Tur-Porcar, 2017).

Bağımlılıkların Artmasının Nedenleri ve Bağımlılıkla Mücadele Politikalarıyla İlgili Bulgular

Son yıllarda toplumdaki bağımlılık oranlarındaki yükselme orta öğretim kurumlarını da etkilemiştir. Ortaöğretim kurum yöneticilerinin artan bağımlılıkların nedenlerine ilişkin görüşleri, bağımlılıkla mücadele ile ilgili uygulanan devlet politikalarının neler olduğu ve bu politikaların yeterli olup olmadığına dair değerlendirilmeleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Bağımlılık Nedenleri ve Bağımlılıkla Mücadele Politikaları ile İlgili Bulgular

Tema	Kodlar	f	
Bağımlılığın Sebepleri	Medya	7	
	Dikkat Çekme/Kendini Gösterme	7	
	Merak/Özenti	7	
	Ailelerden Kaynaklanan Denetim Eksikliği	4	
	Teknoloji/İnternet	4	
	Arkadaş Çevresi	3	
	Manevi Boşluk	3	
	Okullardaki Sosyal Etkinliklerin Yetersizliği	2	
	Parçalanmış Aileler	2	
	Denetimsiz Parklar	2	
	Bağımlılık Yapan Maddelere Erişim Kolaylığı	1	
	Kanunların Yetersizliği	1	
	Ailelerin Eğitimsizliği	1	
	Toplumun Duyarsızlığı	1	
	Çevreye Karşı Güvensizlik	1	
	Çocuklardaki Yetersizlik Duygusu	1	
	Ders Programlarının Yoğunluğu	1	
Devlet Politikaları	Okul Çevresinde Alkol/Sigara Satışı Yasağı	6	
	Kapalı Mekânlarda Sigara Yasağı	4	
	18 Yaşın Altındakilere Satışlarının Yasak Olması	3	
	AMATEM/ÇEMATEM	3	
	Film ve Dizilerde Karartma	2	
	Alkol Satışında Saat Düzenlemesi	2	
	Market Raflarında Görünmemesi	1	
	Kamu Spotları	1	
	Okul Polisi Uygulaması	1	
	Kamuya Açık Yerde Alkol Alımın Yasak Olması	1	
	Kurum ve Kuruluşları Çabaları (Yeşilay-MEB-EMG-Sağlık Bakanlığı-Valilikler vb.)	1	
	Devlet Politikalarının Değerlendirilmesi	Yeterli Değil	12
		Yeterli	6

Ortaöğretim kurum yöneticiler son zamanlarda artan bağımlılıkların nedenlerini açıklarken ilk sırada medya, dikkat çekme/kendini gösterme çabası, merak/özenti (f=7) kaynaklı olduğuna vurgu yapmışlardır. Daha sonra ailelerden kaynaklı denetim eksikliği, teknoloji ve internet (f=4), arkadaş çevresi, manevi boşluk (f=3), okullardaki sosyal etkinliklerin yetersizliği, parçalanmış aileler, denetimsiz parklar, bağımlılık yapan maddelere erişim kolaylığı (f=2) şeklinde sıralamışlardır. Bunların yanında kanunların yetersizliği, ailelerin eğitimsizliği, toplumun duyarsızlığı, çevreye karşı güvensizlik, çocuklardaki yetersizlik duygusu ve ders programlarının yoğunluğu (f=1) şeklinde belirtmişlerdir. Ailelerin desteğinin, çocukla kurduğu iletişimin zenginliğinin çocuklarının bağımlılık gelişiminde kritik öneme sahip olduğu söylenebilir.

“Bağımlılığın nedeni, öncelikle medya çok önemli, parçalanmış aileler, ailelerin denetimlerinde yetersizlikler, özendirici görüntüler, reklamlar, müzikler yani olumsuz örnekler çok fazla, bunların zararlarını kendi ailelerimizde de görüyoruz. Arkadaş grupları da maalesef bağımlılığı tetikleyen unsurlar oluyor (M10).”

“Başta ailelerin eğitimsizliği, ikincisi teknolojinin özellikle televizyonun, görsel yayının bu konuda olumsuz diziler, filmler yani medyanın olumsuz etkileri. Üçüncüsü de okullar içerisinde öğrenciyi doyuracak bir sosyal etkinliklerin olmaması, ilgilerine yeteneklerine hitap edecek etkinliklerin olmaması veya kısıtlı olması. Yoğun bir müfredat programı da başka bir nedendir. Öğrenciyi kendi ilgi ve yeteneklerini keşfedecek ortamlar sunulduğunda onu daha rahat tanıma imkânı elde ediyorsunuz. Bu nedenle bu ortamlarda onlardaki olumsuz yönleri bulup toparlama veya düzeltme şansını buluyorsunuz (IHL18)” şeklinde ifade etmişlerdir.

Ortaöğretim kurum yöneticilerine uygulanan bağımlılıkla mücadele politikalarının hangilerinden haberdarsınız ve bu politikaları nasıl değerlendiriyorsunuz sorusuna verdikleri yanıtlara göre kurum yöneticileri daha çok okul çevresinde alkol ve sigara satışının yasak olması (f=6) şeklinde ifade etmişlerdir. Bir okul yöneticisi, “Bildiğim kadarı ile sigara ile ilgili daha çok çalışma yapılıyor. Önlemler alınıyor. Küçüklere satılmaması var. Okul çevresinde özellikle sigara satılmaması gibi önlemler yer alıyor fakat kontrolü çok zor bunun, adam el altından yine tek sigara satışı yapıyor, tespit ettiklerimizi okul polisine bildiriyoruz (M7)” diyerek çalışmaların yapıldığı fakat bu konuda alınan önlemlerin yetersiz kaldığını belirtmiştir.

Kapalı mekânlarda sigara içme yasağı (f=4) da önemli görülen ve bağımlılık yapıcı maddelerin özendirilmesini en aza indiren bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bir okul yöneticisi, “otobüste sigara içmenin yasaklanması mesela bu çok güzel yasaklandı mesela. Biz bunu başarılabilir sanıyorduk ama öyle başarılı ki çok da güzel oldu. Daha sonra kapalı ortamlarda içilmesi yasaklandı, okul içinde içilmesi yasaklandı. Sigara tiryakisi olan bir insanım ben sonuna kadar da destekledim bu yasakları. Belki bağımlılıklara karşı verilen mücadelenin en başarılısı sigarada oldu. Toplum da buna destek verdi,

sadece kanunlarla ya da yasaklarla da olmaz bu, toplumun da destek vermesi gerekiyor (İHL16)” diyerek bu konuda alınan tedbirlerin ve toplumsal desteğin ne kadar etkili olduğuna vurgu yapmıştır.

AMATEM (Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi) – ÇEMATEM (Çocuk ve Ergen Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi) gibi kuruluşlar ve 18 yaşından küçük çocuklara sigara satışının yasak olması (f=3) şeklinde sıralamıştır. Bir okul yöneticisi, “Bu arada son dönemde sağlık bakanlığı ile eşgüdümlü çalışmaların yanında bunlara emniyetin de katılması ve bilgi sunması, AMATEM, ÇEMATEM gibi kurumların öne çıkması, bu konuda mesafe kat ettirmiştir. Ama yeterli mi, değil (İHL17)” diyerek adı geçen merkezlerin çalışmalarının bağımlılıklarla mücadele kapsamında önemli katkılarının olduğunu fakat politikaların yetersiz kaldığını belirtmişlerdir.

Film ve dizilerdeki sahnelerde alkol ve sigara gibi maddelerinin karartılması ile alkol satışının belli bir saatten sonra yasaklanması (f=2) gibi devlet politikalarından haberdar oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu politikaların dışında kurum yöneticileri sigaraların market raflarında kapalı bir bölümde satılması, hazırlanan kamu spotları, kamuya açık yerlerde alkol kullanımının yasak olması ve okul polisi uygulamaları (f=1) gibi mevcut bağımlılıklarla mücadele politikalarını sıralamışlardır.

Ortaöğretim kurum yöneticilerine bağımlılıklarla mücadele kapsamında uygulanan devlet politikalarını araştırmaya katılan yöneticilerin büyük çoğunluğu yeterli bulmadığını (f=12), bazı yöneticilerin ise yeterli gördüğünü (f=6) ifade etmişlerdir. Uygulanan bu politikaların yeterli olmadığını düşünen bir yönetici, politikaların kâğıt üzerinde kaldığını ve uygulamaya geçmediğini, bu politikalar resmiyette var fakat uygulamada yok, özellikle uygulamada büyük sıkıntılar var şeklinde vurgulamıştır. Aynı yönetici, “Bu politikalar resmiyette var fakat uygulamada yok, özellikle uygulamada büyük sıkıntılar var. 18 yaşından küçüklere sigara satılmaz deniyor ama satılıyor, kimse de müdahale etmiyor. Hatta bazı pastanelerde, kahvelerde tek tek sigara satılıyor. Okul çevresindeki dükkânlarda da var. Adam çocukların sigara paketlerini saklıyor. Emanete veriyorlar, okul çıkışında da alıyorlar. Bunu polislerin gidip kontrol etmesi lazım (A1)” diyerek var olan durumu açıklamış ve gerçekte neler yaşandığını gözler önüne sermiştir. Okul yöneticilerinin kurumlarda görülen bağımlılıklara müdahale ederken okul dışında gerçekleşen durumlarda herhangi bir müdahalede bulunamadıklarından dolayı çalışmalarını okul içerisinde kaldığını, okul dışında kalan çevre üzerinde herhangi bir etkilerinin ve yaptırımlarının olmadığını ifade etmişlerdir.

Bağımlılıklarla Mücadele Kapsamında Kurum İçi Uygulamalar ile İlgili Bulgular

Bağımlılıklarla mücadelede önleyici çalışmalar tedavi maliyeti ile karşılaştırıldığında daha düşük maliyete sahiptir. Bu nedenle okullarda gerçekleştirilen bağımlılığa yönelik önleyici çalışmalar hem daha etkili hem de daha kısa süreli çalışmalardır. Okullarda yapılan çalışmaların bağımlılık konusunda farkındalık yaratmasının yanında sağlıklı yaşam becerileri de kazandırmaktadır. Bağımlılık gelişimini

önlemek ya da durdurmak için uygulanan faaliyetler bireyi bilgilendirici, güçlendirici, akranların olumsuz etkisi ve baskısından korumaya yönelik, tutumları etkileyen, kaliteli zaman geçirme ve hayır deme becerileri ile sağlıklı yaşam becerilerini geliştirerek temel yaşam becerilerini de kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır.

Bu bölüm ortaöğretim kurum yöneticilerinin kurum içi uygulamalarına yönelik değerlendirmelerini içermektedir. Bu bağlamda bağımlılıklarla mücadele kapsamında kurumlarda yapılan çalışmaları temelde kimlerin yürüttüğü, ne tür çalışmaların yapıldığı, uygulanan çalışmaların bağımlılıkları önlemede etkili olup olmadığı, bu bağlamda kurum yöneticisi olarak bağımlılıklarla mücadelede bireysel anlamda ne gibi çalışmalar yapıldığı ve gerçekleştirilen çalışmaların dışında farklı olarak neler yapıldığı Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Bağımlılıklarla Mücadelede Kurum İçi Uygulamaları ile İlgili Bulgular

Tema	Kodlar	f
Yürütücü	Psikolojik Danışman/Rehber Öğretmen	14
	Emniyet Müdürlüğü	6
	Müdür Yardımcısı	5
	Sınıf Öğretmenleri	4
	Rehberlik Araştırma Merkezi	2
	Risk Değerlendirme Ekibi	1
	Yeşilay	1
	Sağlık Bakanlığı	1
Uygulamalar	Seminerler (Öğrenci-Öğretmen-Veli)	18
	Arama/Kontrol	5
	Disiplin Cezası	2
	Broşür/Afiş	2
	Veli Görüşmeleri	1
	Para Cezası	1
Çalışmaların Etkililiği	Yetersiz Kalıyor	11
	Farkındalık Oluşturuyor	7
Yöneticinin Bireysel Çabası	Görüşmeler (Öğrenci/Veli)	12
	Güvenlik Tedbirlerini Artırma	9
	Farklı çalışma yapılmıyor	8
	Uzman Temini	1
Farklı Uygulamalar	Sosyal/Sportif/Kültürel Faaliyetleri Artırma	13
	Danışmanlık Sistemi	9
	Önleyici Tedbirleri Artırma	6
	Müfredata Ekleme	4
	Ders Programları Hafifletilmeli	2
	Öğrencilerin Sosyal ve Doğal Hayattan Ayrılmaması	2
	Aile katılımını Artırma	2
	Aile Ziyaretleri	1
	Örgün Eğitim Dışına Çıkarma	1

Ortaöğretim kurum yöneticileri bağımlılıklarla mücadele kapsamında kurumlarında gerçekleştirilen çalışmaların, okul psikolojik danışman/rehber öğretmenleri (f=14), emniyet müdürlüğünden görevli uzmanlar (f=6), ilgili müdür yardımcısı (f=5), sınıf öğretmenleri (f=4) ve rehberlik araştırma merkezi uzmanları (f=2) tarafından yürütüldüğü ifade edilmiştir. Bu görevlilerin yanında kurumda oluşturulan risk değerlendirme ekibi öğretmenleri ile Yeşilay ve Sağlık Bakanlığı'ndan görevli uzmanlarca (f=1) yürütüldüğü belirlenmiştir. Bir yönetici;

“Öncelikle risk değerlendirme ekibimizi kurduk, risk altındaki öğrencileri tespit edip değerlendirme altına alıyoruz. Bu ekipte rehber öğretmenimiz, sınıf öğretmenimiz ve okul idaresinden görevli arkadaşımız var. Eğer olağanüstü bir durum gözlemlenirse-davranışlarında, görünümünde-velisi ile irtibat kuruyoruz. Eğitimler yapıyor muyuz dersiniz yapılmadı hiç yani velileri çağırıp da bağımlılıklar konusunda bir eğitim vermedik. 7-19 yaş aile eğitim programı açtık ama katılım olmayınca farklı bilgilendirme yollarını denedik örneğin broşürle bilgilendirme yaptık (M10)” diyerek veli eğitimlerinin katılımın düşük olmasından dolayı yapılamadığını söylemiştir.

Kurum yöneticileri bağımlılıkla mücadele kapsamında kurumlarında gerçekleştirilen uygulamaları sırasıyla; öğrenci-veli ve öğretmenlere yönelik seminerler (f=18), belirli aralıklarla arama ve kontrol amaçlı çalışmalar (f=2), broşürlerle bilgilendirme (f=2) ve disiplin kuruluna sevk edilerek ceza verilmesi yolunu izlediklerini belirtmişlerdir. Bunların dışında kurumda sigara kullanan öğrencilerin tespiti halinde 4207 ve 5727 sayılı kanun kapsamında para cezası işlemi yapıldığı (f=1) ya da okula veliler çağrılarak (f=1) görüşüldüğünü söylemişlerdir. Bir kurum yöneticisi;

“İki müdür yardımcımız sigara içen öğrencilerin tespitinde cezai işlemleri yürütüyor. Eğitimlerini aldılar, mevzuat konusunda bilgilendirildiler. Rehberlik servisimiz çalışmalarını yapıyor. Gerek görülürse disiplin kuruluna yönlendiriyor. Bunların dışında broşürler hazırlıyoruz, panolarımızı kullanıyoruz bunlar için. Genelde öğrencilere yönelik çalışmalar bunlar, veli ya da öğretmenlerimize eğitimler verilmiyor (M9)” şeklinde ifade etmiştir. Bir diğer yönetici ise;

“Okulumuzdaki çalışmalar daha çok seminer ağırlıklı oluyor. Geçen emniyetten gelen arkadaşlar öğretmenlerimizi eğitime aldılar ancak velilerimize yönelik bir eğitim olmadı, veli de zaten ilgi göstermiyor eğitimlere. Veliden okulun hazırladığı herhangi bir seminer ya da etkinlikte ciddi bir katılım göremiyoruz. Aslında aile eğitimleri planlıyoruz, velilere mesaj atıyoruz, davetiye gönderiyoruz fakat geri dönüş olmuyor, olmayınca da yapılamıyor. Yani biz 1200 öğrencinin velisine davetiye gönderiyoruz katılımcı veli sayısı 30, talep olmuyor (A1)” diyerek veli katılımının düşük olması nedeni ile eğitimlerin yapılamadığını, velilere broşürler yoluyla ulaşıldığını, kurumlarda verilen eğitimlerin daha çok öğrencilere yönelik seminer tarzında farkındalık oluşturmak amacıyla gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Ortaöğretim kurum yöneticilerine kurumlarda uygulanan bağımlılıklarla mücadele çalışmalarının etkili olup olmadığına yönelik değerlendirmelerinde; yöneticilerin büyük çoğunluğunun etkili olmadığını (f=11) söylemesine rağmen önemli kısmı da etkili olmasa bile öğrencilerde bir farkındalık oluşturduğunu (f=7) belirtmişlerdir. Bir kurum yöneticisi; “Şöyle söyleyeyim çok etkili olmuyor aslında bizim konferans salonumuz büyük değil ancak büyük konferans salonlarında dinleyici öğretmen de olsa öğrenci de olsa etkili olmaz. 200-300 kişilik salonlarda öğrenci kontrolü zor oluyor, öğrenci arka tarafta kaynatıyor. Zaten biz bunları biliyoruz diye bakıyor olaya. Hafife alıyor yani. Büyük konferans salonlarında bu eğitimler etkisiz olmaktadır. Bunların sınıf ortamında veya daha az gruplar içinde maksimum 50 kişilik öğrencilerle karşılıklı diyalog halinde yapılırsa etkili olur (A2)” diyerek verilen eğitimlerin daha küçük gruplar halinde ve etkileşim içerisinde verilmesinin eğitimin hedefine ulaşmasında önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Kurum yöneticileri yapılan çalışmaların dışında bağımlılıklar konusunda bireysel anlamda ekstra çalışma yaptıklarını, bunların sırasıyla; öğrenci ve velilerle bireysel görüşmeler (f=12) gerçekleştirdiklerini ve güvenlik önlemlerini arttırdıklarını (f=9) ifade etmişlerdir. Yöneticilerin önemli bir kısmı ise uygulanan çalışmaların dışında bireysel bir çaba sarf etmediklerini (f=8), bir yönetici de dışarıdan bir uzman temin ederek eğitim verildiğini belirtmiştir. Bir kurum yöneticisi; “Çalışmaların plan ve programını yapıyorum. Bireysel görüşmelerde mutlaka bulunuyorum mesela ben okuldaki sigara bağımlısı öğrencilerin birçoğunu bilirim, hepsiyle bireysel görüşmüşlüğüm de var. Hatta birkaç tanesinin sigarayı bırakmasına vesile oldum. Onun dışında şu anda ekran bağımlılığı konusunda ilgileniyorum. Ekran bağımlılığı okullar ve öğrenciler için çok büyük bir sıkıntı (A5)” diyerek yöneticilerin bireysel görüşmelere ağırlık verdiğini ve sonuç aldığını belirtmiştir. Kurum yöneticilerine bağımlılıklara mücadele kapsamında okullarda gerçekleştirilen rutin çalışmaların dışında farklı olarak yapılan uygulamalar için sırasıyla; okulların sosyal, sportif ve kültürel faaliyetlerin yapılabilmesi için uygun mekânların oluşturulması ve bu etkinliklerin artırılması (f=13) görüşlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. İmam hatip lisesi kurum yöneticilerinin büyük bir kısmı da danışmanlık sistemi ile öğrencilerin yakından ilgilenilmesinin (f=9) bağımlılıkların gelişmesini önlemede önemli bir uygulama olduğunu düşünmektedirler. Bunların dışında bağımlılığı önleyici tedbirlerin artırılması (f=6), bağımlılıkların müfredata eklenmesi (f=4), meslek ve imam hatip liselerinin müfredatlarının yoğunluğunun azaltılması (f=2), öğrencilerin sosyal ve doğal hayatın içine katan etkinliklere ağırlık verilmesi (f=2), ailelerin katılımını artırmaya yönelik çalışmalar (f=2) ile aile ziyaretleri (f=1) ve öğrencilerin örgün eğitim dışına çıkarmaya yönelik mevzuatta kolaylık (f=1) şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. Bir kurum yöneticisi;

“Okul içinde çeşitli sosyal kültürel faaliyetler, yarışmalar yapıyoruz, sonucunda öğrencilerimizi ödüllendiriyoruz. Mümkün mertebe isteklilerin dışında isteksiz öğrencileri de katıyoruz bu çalışmalara, bir aidiyet duygusu oluşturuyoruz, kendilerine güven duygusunu geliştirmeye çalışıyoruz. Onlarla

yakından ilgileniyoruz, sıkıntılarını, problemlerini rahatlıkla anlatabilecekleri güveni vermeye çalışıyoruz. Eli tutulan çocuk kötü alışkanlıklara zaten yönelmiyor, ihtiyaç da hissetmiyor (İHL13)” diyerek bağımlılıkları önlemede öğretmen-öğrenci iletişiminin ve etkileşiminin önemine vurgu yapmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular ortaöğretim kurumlarında yöneticilerin bağımlılık ve bağımlılık türleri konusunda yeterli bilgiye sahip oldukları, kurumlarda özellikle teknoloji ve sigara bağımlılığının daha çok gözlemlendiği, teknoloji bağımlılığının kontrol edilmesi zor bir davranışsal bağımlılık türü olduğu vurgulanmıştır. Diğer madde bağımlılıklarının da kurum türlerinde görüldüğünü, okul ve kolluk güçlerinin yardımıyla mücadele edildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Okul yöneticileri bağımlılık nedenleri olarak medya, dikkat çekme isteği, merak ve özentisi ile arkadaş çevresine vurgu yapmışlardır. Uygulanan devlet politikalarından haberdar olan kurum yöneticileri, bu politikaların geçmişe göre iyi düzeye geldiğini fakat yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Kurum içi bağımlılıkla mücadele okul psikolojik danışmanı/rehber öğretmenin sorumluluğunda ilerlediği, çalışmaların planlama ve uygulama işlemlerinin yine okul psikolojik danışmanları tarafından yürütüldüğü, yapılan çalışmalarda da emniyet güçlerinden yardım alındığı ifade edilmiştir. Özellikle kurumlarda yöneticiler bağımlılıkla mücadele konusunu veya bağımlılıkları önleyici çalışmaları sadece okul psikolojik danışmanlarına/rehber öğretmenlerine bırakmaması önemlidir. Yöneticiler, çalışmaların içinde etkin şekilde yer alarak okul tabanlı stratejiler geliştirmeli ve uygulanmasına öncülük etmelidirler. Kurum içi uygulamaların genellikle öğrencilere verilen bilgilendirici çalışmaların yürütülen faaliyetlerin merkezinde yer aldığı, aile ve öğretmen eğitimlerinin ise beklenen düzeyde katılım olmadığından etkin bir şekilde gerçekleştirilmediği bulgusuna ulaşılmıştır. Okul içi bağımlılıkla mücadele çalışmalarının yine istenilen düzeyde etkili olmadığı fakat bilgilendirme ve farkındalık oluşturma anlamında dikkate değer bulduklarını belirtmişlerdir.

Bağımlılıkları önleme ve mücadele konusunda kurum yöneticileri özellikle öğrenci ve velileriyle bireysel görüşmeler yaptıklarını bu şekilde sorun çözümüne katkı sağladıklarını belirtmişlerdir. Farklı uygulamalar olarak İmam Hatip Lisesi yöneticilerinin üzerinde önemle durdukları danışmanlık sistemi ile öğrenci ile öğretmen arasında yakınlık kurulduğu, desteklendiği, birebir rehberlik edildiği, bağımlılıkları önleme konusunda danışmanlık sisteminin kurumlarda aktif bir şekilde uygulandığını, bu nedenle de adı geçen kurumlarda madde bağımlılığının daha az görüldüğü ifade edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma bulgularında da görüldüğü üzere ortaöğretim kurum yöneticileri bağımlılığın tanımı konusunda ortak bir görüş belirtmişlerdir. Tüm tanımlarda ortaklaşan ifadelerin “kullandığı maddeden vazgeçememek”, “sürekli onu istemek” ve “kendini kontrol edememek” olarak sıraladıkları görülmüştür. Uzbay (2009) bağımlılığı; bir nesneye, kişiye ya da bir varlığa duyulan önlenemez istek

veya bir başka iradenin güdümü altına girme durumu olarak insan mental aktivitesiyle ilişkili patolojik (anormal) bir davranış olarak tanımlamıştır. Ruhsal ve bedensel sağlıklarına ya da sosyal yaşamlarına zarar vermesine karşın, insanların belirli bir takıntılı durumu yinelemeye yönelik engellenemeyen bir istek duyması ve bunu sürdürmesi olarak değerlendirir. Yöneticilerin bağımlılık nedir sorusuna yanıtlarla alan yazında geçen bağımlılık tanımının örtüştüğü, bağımlılıklar hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi oldukları görülmüştür.

Kurum yöneticilerine bağımlılık denilince akla ilk gelen bağımlılık türleri olarak madde ve teknoloji bağımlılığını işaret etmişlerdir. Ulusoy (2017)'un yaptığı bir araştırmada da tarih öğretmenlerine bağımlılıklar denince akıllarına ilk uyuşturucu ve teknoloji bağımlılığı geldiği çalışması ile benzerlik göstermektedir. Kurum yöneticileri okullarda teknoloji bağımlılığının diğer bağımlılık türlerine göre ciddi bir sorun olduğu, aileler tarafından fazlası ile göz ardı edildiği söylemi dikkat çekmektedir. Olcay (2018), teknoloji bağımlılığı diğer kimyasal bağımlılıklara göre vücuda direkt zarar vermemesinden dolayı fark edilmediğini ve önlem alınmasını zorlaştırdığını belirtmiştir.

Bağımlılığın nedenlerine ilişkin bulgulara bakıldığında medya (olumsuz dizi ve filmler), dikkat çekme, merak/özenti, ailelerin denetimsizliği, teknoloji/internet, arkadaş çevresi, manevi boşluk olarak sıralanmıştır. 2019 Türkiye Uyuşturucu Raporu'nda yer alan bağımlılığın nedenleri arasında merak, uyuşturucuya başlama nedeni olarak ilk sırada yer almaktadır. Arkadaş ısrarı ise ikinci sırada yer almaktadır. Bağımlılığın nedenleriyle ilgili araştırmadan elde edilen bulgular ile Türkiye Uyuşturucu Raporu (2019), Bahar (2018), Fatima (2017), Vasters ve Pillon (2011) ile Özmen ve Kubanç (2013)'ın araştırma bulguları, araştırmamızdan elde ettiğimiz bulguları desteklemektedir. Bununla birlikte özellikle ergenlerde merak, özenti ve dikkat çekme isteği bağımlılık gelişiminde önemli başlıklar olduğu söylenebilir. Mavili (2017) sigaraya başlama yaşının ilkökul dönemine kadar düştüğü ülkemizde 20 yaşın altındaki gençlerde ilk içiciliğin sosyal çevre, arkadaş grubu, merak, heves ve özenti gibi nedenlerle başladığını ifade etmiştir.

Ortaöğretim kurum yöneticileri bağımlılıkla mücadelede uygulanan devlet politikalarından en çok okul çevresinde alkol sigara satış yasağı ile kapalı mekânlarda sigara içme yasağı konusunda bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Elde edilen bulgu kurum yöneticilerinin daha çok eğitim ile ilgili olan bağımlılıkla mücadele politikaları konusunda bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Bağımlılıklarla mücadele politikaları konusunda eğitim yöneticileri uygulanan politikaların yeterli olmadığı görüşünü paylaşmaktadır. Bunun nedeni ise bağımlılıklarla mücadelede tek elden bir politika yürütülememesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Arslan ve Akbulut (2017) bağımlılıklarla mücadelede birçok kurum ve kuruluşun (Sağlık Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Yeşilay

ve bazı STK'lar) kendi eylem planları ile müstakil çalışma yapması, gerçekleştirilen çalışmaların çok başlı yürütülmesine neden olduğunu söylemiştir.

Snoubar (2020), madde kullanımı vakalarının çoğunun 20 yaşından önce başladığını, en başarılı önleme stratejilerinin eğitim kurumlarında geliştirildiğini ve uygulandığını ifade etmiştir. Bu nedenle okulları bağımlılık gelişiminin önlenmesinde stratejik öneme sahip kurumlar olarak değerlendirmek mümkündür. Bağımlılıklarla mücadele kapsamında ortaöğretim kurum yöneticilerinin okullarında uygulanan çalışmaların önemli bir kısmı okul psikolojik danışmanı/rehber öğretmeni aracılığı ile gerçekleştirildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni Türkiye Yeşilay Cemiyeti'nin 2014 yılında MEB ile imzaladığı protokol çerçevesinde başlanılan TBM (Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı) Projesi'dir. TBM, başta çocuklar ve gençler ile toplumun tamamını bağımlılıklar konusunda bilgilendirmeyi ve farkındalıklarını arttırmayı amaçlayan evrensel temelli birincil önleme programı olarak tanımlanmaktadır. Programın içeriği MEB ve TBM programı kapsamında belirlenen 244 kazanım doğrultusunda toplamda 18 modülden oluşmakta ve her modülde bir kitap, broşür, 30'ar dakikalık etkileşimli içerik, ölçe araçları, eğitici ve öğrenci sunumları ve zengin etkinlikler bulunmaktadır (Yoldaş ve Demircioğlu, 2020). Ayrıca yine Yeşilay tarafından 2019 yılında uygulayıcı eğitimleriyle başlatılan OBM (Okulda Bağımlılığa Müdahale Programı) ise sigara, alkol veya diğer zararlı maddelerin herhangi birini deneme veya kullanma sürecinde olan veya riskli internet kullanımı bulunan, 13-18 yaş (ortaokul ve lise öğrencileri) aralığındaki ergen ve gençlere yönelik ikincil önleme ve kısa müdahale amaçlı geliştirilen, henüz kullanma veya maddeye alışma aşamasındayken uzaklaştırmaya odaklı geliştirilmiş okul temelli müdahaleler bütünü olarak tanımlanmıştır. Ülkemizin ilk ve tek okul temelli müdahale programı olarak tanıtımı yapılmaktadır (Yeşilay, 2021). Formatörler aracılığı ile yürütülen bu programların uygulayıcısı genellikle kurumlarda görev yapan psikolojik danışman veya rehber öğretmenlerdir.

TBM kapsamında anaokulu (sadece sağlıklı yaşam modülü), ilkokul (sağlıklı yaşam, teknoloji bağımlılığı, tütün bağımlılığı) ortaokul (teknoloji bağımlılığı, tütün bağımlılığı ve sağlıklı yaşam modülü) ve lise (sağlıklı yaşam, tütün bağımlılığı, alkol bağımlılığı, madde bağımlılığı ve teknoloji bağımlılığı modülü) kademesinde sağlıklı yaşam, tütün bağımlılığı, alkol bağımlılığı, madde bağımlılığı ve teknoloji bağımlılığı konulu öğrenci ve velilere yönelik eğitimler okullarda psikolojik danışmanlar/rehber öğretmenler tarafından 2014 yılından itibaren her yıl uygulanmaktadır. Okullarda yapılan çalışmalar ise çoğunlukla TBM eğitim programı çerçevesinde seminerler aracılığıyla daha çok öğrencilere yönelik gerçekleştirilmektedir. Okulda Bağımlılığa Müdahale Programı (OBM) ise ortaokul, lise ve Rehberlik Araştırma Merkezleri'nde (RAM) görev yapan psikolojik danışman/rehber öğretmenlere zararlı maddeleri denemiş veya kullanan, riskli internet kullanımı bulunan öğrencileri tespit etme, sorunların risk seviyelerini doğru belirleme ve değerlendirme, etkin müdahale uygulama ile düzenli olarak takibi ve izlenmesini sağlayacak mesleki ve teknik bilgi, becerileri kazandırmayı

amaçlayan bir programdır (Yeşilay, 2021). Millî Eğitim Bakanlığı günümüzün en önemli toplumsal sorunlarından biri olan zararlı maddelere ve bağımlılığa karşı yaklaşık on yıldır okullarda önemli farkındalık yaratan çalışmalarla birlikte önleyici müdahale programlarını uygulamakta belirli aralıklarla formatör yetiştirmekte ve çalışmalarını takip ederek verilerini toplamaktadır.

Kurum yöneticileri, okullarında yapılan çalışmaların farkındalık artırıcı yönüne dikkat çekerken bu çalışmaların öğrencilerin bağımlılık geliştirmesinde yetersiz olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Bu bulgu Aktan, Yılmaz ve Yılmaz (2018)'in bağımlılıkla mücadele programının katılımcılarda farkındalık oluşturduğu, bağımlılıklar konusunda bilgilerini artırmalarına katkı sağladığı bulguyla benzerlik göstermektedir. Markiewicz, Swanberg ve Weis (2017), okulların yaptıkları çalışmalarla bağımlılıklar konusunda farkındalık yarattığını, doğru bilgiler vererek önleyici çalışmalarla riski azalttığını ifade etmişlerdir. Kurum yöneticileri bireysel olarak kurumlarında bağımlılıklarla mücadele kapsamında sıklıkla öğrenci ve velilerle görüşmeler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bunun dışında okul psikolojik danışmanı/rehber öğretmeni tarafından uygulanan çalışmalardan ayrı olarak kurum yöneticileri farklı bir uygulama yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin bağımlılık geliştirmemesi için standart uygulamalar dışında neler yapılması gerektiği konusunda birçok kurum yöneticisi okullarda sosyal, sportif ve kültürel etkinlikleri yeterli olmadığı, okulların keyif alınabilir yerler olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bulgu Özmen ve Kubaç (2013) okullar, öğrencinin ders dışı zamanlarında sosyal, kültürel ve bilimsel etkinliklerle desteklenmeli düşüncesi ile örtüşmektedir. Öğrencilerin okula aidiyet geliştirmesinde sosyal, sportif ve kültürel etkinliklerin önemli bir etkisi vardır. Okula aidiyetin öğrencilerin madde kullanımı ve bağımlılık gelişimini önlediği ifade edilmektedir (Benningfield, Riggs ve Stephan, 2015). Ayrıca İmam Hatip Liselerinin diğer lise türlerine göre bağımlılıklar konusunda daha az olumsuz durumla karşılaşmasının nedeninin yönetici ve öğretmenlerin öğrenci danışmanlık sistemi ile öğrencilerle daha yakın iletişim içerisinde olması, sağlanan sosyal destekten kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu Yavuz (2018) ile Esen ve Gündoğdu'nun (2010) çalışmalarından elde ettiği; aile ve öğretmen desteği arttıkça internet bağımlılığı puanlarının düşmesi bulgusuyla tutarlılık göstermektedir. Aynı şekilde Nikmanesh, Baluchi ve Motlagh (2015) ile Cui ve Chi'nin (2021) yaptıkları araştırmalarda da sosyal destek ve olumlu duygulanımın bağımlılığı önlemede veya azaltmada etkili rolünün olduğunu saptamışlardır. Çocukluk veya ergenlik döneminde aile, arkadaş ya da öğretmenden yeterli düzeyde sosyal destek alan bireylerin, zararlı alışkanlıklardan mümkün olduğunca uzak durma ihtimali olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda şu öneriler getirilebilir.

- Okulların bağımlılıkları önleyici kritik öneme sahip kurumlar olduğu düşüncesinden hareketle tüm okul personel ve paydaşlarının konuyla ilgili farkındalıklarını geliştirme üzerine çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

- Kurum yöneticileri için ayrı bir bağımlılıkla mücadele programı hazırlanarak hizmet içi eğitime alınmalıdır.
- Kurumlarda uygulanacak öğrenci eğitimleri daha çok küçük gruplar halinde ve etkileşim içerisinde gerçekleştirilmelidir.
- TBM eğitim programı kurum uygulamaları titizlikle denetlenmeli; etkinlikler ve içerikler sürekli güncellenmelidir.
- Önleyici, koruyucu ve destekleyici şeklinde farklı psikoeğitim programları hazırlanmalıdır.
- Okullarda sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler için uygun ortamlar oluşturulmalı ve öğrenciler bu faaliyetlere teşvik edilmelidir.
- Okullarda danışmanlık sistemi aktif ve etkili bir şekilde uygulanmalıdır.
- Okullarda yapılan çalışmalar sadece okul psikoloji danışmanı sorumluluğunda olmamalı, tüm okul personeli ve paydaşlarınca bu sorumluluk üstlenilmelidir.
- Teknoloji bağımlılığı konusunda daha etkili politikalar geliştirilmeli ve bu politikaların görünürlüğü sağlanmalıdır.
- Bağımlı ebeveynlere sahip çocuklara yönelik aile temelli müdahale programları geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aktan, O., Yılmaz, M., & Yılmaz M. (2018). Ortaokullarda uygulanan bağımlılıkla mücadele programının etkililiğinin değerlendirilmesine yönelik yönetici, öğretmen ve veli görüşleri. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 5(4), 637-664. doi 10.15805/addicta.2018.5.4.0041.
- Albayrak, S. & Balcı, S. (2014). Gençlerde madde bağımlılığı ve önlenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 11(2), 30-37.
- Alimoradi, Z., Lotfi, A., Lin, C. Y., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2022). Estimation of behavioral addiction prevalence during COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Current addiction reports*, 9(4), 486-517. doi: 10.1007/s40429-022-00435-6.
- Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Report*, 2(2), 175–184. doi:10.1007/s40429-015-0056-9.
- Arastaman, G., Öztürk-Fidan, İ., & Fidan, T. (2018). Nitel araştırmada geçerlik ve güvenilirlik: Kuramsal bir inceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75. doi: 10.23891/efdyyu.2018.61.
- Arslan, D., T., & Akbulut, Y. (2017). Sağlık bakanlığının uyuşturucuya yönelik politikaların analizi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 4, 151-180. doi: 10.15805/addicta.2017.4.2.0031.
- Arslan, S., & Bal, F. (2019). Üniversite öğrencilerinde alkol kullanım sıklığı, çevresel-ailevi risk faktörleri ve cinsiyet farklılıkları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 543-556. doi: 10.17719/jisr.2019.3742.
- Ateş, K., & Tuncay, T. (2020). Madde bağımlılığı merkezine başvuranların aile ve sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi Bursa GADEM örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmetler Dergisi*, 16, 62-81. doi: 10.46218/tshd.796668

- Ayakdaş-Dağlı D., & Yüyen M. N. (2023). Davranışsal bağımlılıklar ve hemşirelik yaklaşımı. *Bağımlılık Dergisi*, 24(1): 104-112. doi: 10.51982/bagimli.1086045
- Bahar, A. (2018). Uyuşturucu madde kullanımının nedenleri ve bağımlılık oluşum sürecinde iletişimsel yaklaşımların rolü ve önemi: Polis kayıtları üzerinden olgusal bir inceleme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Science*, 55, 1-36. doi: 10.26650/CONNECTIST2018-0032
- Bat-Tonkuş M., Elveren, A., & Tokmak Ş. (2022). Bağımlı bireylerin yaşadıkları ruhsal sorunlar ve önlemeye yönelik uygulamalar. *Journal of Medical Sciences*, 3(4), 206-213. doi: 10.46629/JMS.2022.95.
- Beard, K., W. (2005). Internet addiction: A reievw of current assessment techniques and potential assessment questions, *CyberPsychology & Behavior*, 8(1), 7-14. doi: 10.1089/cpb.2005.8.7.
- Bektaş, H. (1991). *Uyuşturucu batağı*. Milliyet Yayınları.
- Benningfield, M. M., Riggs, P., & Stephan, S. H. (2015). The role of schools in substance use prevention and intervention. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 24(2), 291-303. doi: 10.1016/j.chc.2014.12.004.
- Bettinardi-Angres, K., & Angres, D. H. (2010). Understanding the disease of addiction. *Journal of Nursing Regulation*, 1(2), 31-37.
- Bilim ve Aydınlanma Akademisi (2019). *Türkiye’de uyuşturucu sorunu: Neden büyüyor, nasıl önlenecek?* Bilim ve Aydınlanma Akademisi Raporu. <https://bilimveaydinlanma.org/content/images/pdf/rapor/turkiyede-uyusturucu-sorunu-neden-buyuyor-nasil-onlenecek.pdf>.
- Cui, X., & Chi, X. (2021). The relationship between social support and internet addiction among Chinese adolescents during the COVID-19 pandemic: a multiple mediation model of resilience and post-traumatic stress disorder symptoms. *Psychology Research and Behavior Management*, 1665-1674.
- Cüceler, S., Yılmaz, M., & Türkleş, S. (2022). Madde bağımlısı bireylerin yaşadığı psikososyal sorunlar, uygulanan kanıt temelli müdahaleler ve hemşireliğin rolü. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 105-110. doi: 10.51982/bagimli.958710.
- Demirdil, G., & Harmancı, P. (2021). Davranışsal bağımlılıklar: Bağımlılıktan bağımsızlığa doğru. Iksad Publishing House.
- Dere, İ., & Uçar, A. (2020). Okullarda karşılaşılan bağımlılıklar üzerine bir durum çalışması. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 114-133.
- Dinç, M. (2015). İnternet bağımlılığı ve gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 31-65.
- Dinç, M. (2018). Uyuşturucu madde bağımlılığı ve yeni bağımlılık türlerinin araştırılarak bağımlılık nedenlerinin ve alınacak tedbirlerin tespit edilmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu tutanak dergisi. 10. Toplantı 1. Oturum, Dönem 26, Yasama Yılı 3, Ankara: TBMM. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/fe8d1c06-9db2-4c8e-b403-b912338687d3>.
- Doğan, Y. B. (2001). Madde kullanımı ve bağımlılığı. *Aile ve Toplum Dergisi*, 1(4), 79-86.
- DSM-V (2022). DSM-5 TR tanı ölçütleri başvuru el kitabı. Esenkale Yayıncılık
- Efrati, Y., & Spada, M. M. (2022). Self-perceived substance and behavioral addictions among Jewish Israeli adolescents during the COVID-19 pandemic. *Addictive Behaviors Reports*, 15. doi: 10.1016/j.abrep.2022.100431.

- EGM (2019). 2019 Türkiye uyuşturucu raporu. *Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı*, EGM Yayın Katalog No: 703.
- EGM (2020). Narkolog projesi analiz raporu 2020. *Ankara: Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi Şube Müdürlüğü*, NBD Yayınları: 22, Yayın No: 2020/8.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., & Yüksel, R. (2020). Ergenlerde çağın hastalığı: Teknoloji bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51-64. doi: 10.17827/aktd.498947.
- EMCDDA (2019). 2019 Avrupa uyuşturucu raporu: Gelişme ve eğilimler. Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi.
- Ergin, K. (1988). Sigaranın sağlık üzerine etkileri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(1), 65-71.
- Ericson, N. (2001). Substance abuse: The nation's number one health problem. *US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*.
- Esen, B., K., & Gündoğdu, M. (2010). The relationship between internet addiction, peer pressure and perceived social support among adolescents. *The International Journal of Educational Researchers*, 1(2), 29-36.
- Fatima I. (2017). Drug abuse among youth: Causes, effects and control. *J Integ Comm Health*, 6(1): 1-5.
- Gazioğlu, A., E. İ., & Canel, A., N. (2015). Bağımlılıkla mücadelede okul temelli bir önleme modeli: Yaşam becerileri eğitimi. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 2(2), 5-44. doi: 10.15805/addicta.2015.2.2.0011.
- Gerçek, C. (2009). Okullarda sigara eğitimine yönelik yapılan deneysel araştırmaların değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 21-29.
- Gillham, B. (2000). Case study research method. Continuum House.
- Gökel, Ö. (2020). Teknoloji bağımlılığının çeşitli yaş gruplarındaki çocuklara etkileri hakkındaki ebeveyn görüşleri. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 2(1), 41-47. doi:10.35365/ctjpp.20.2.6
- Gökler, R., & Koçak, R. (2008). Uyuşturucu ve madde bağımlılığı. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 89-104.
- Gürol, D. T. (2008). Madde bağımlılığı açısından riskli adolesanlar. *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Adolesan Sağlığı II. Sempozyum Dizisi No. 63*, 65-68.
- Hancock, D. R., & Algozzine, B. (2006). Doing case study research: A practice guide for beginning researchers. Teachers College Press.
- Herie, M., Godden, T., Shenfeld, J., & Kelly, C. (2007). Addiction an information guide: A guide for people with addiction and their Families. Centre for Addiction and Mental Health.
- Hilçenko, S., & Jakovljević, N. (2019). Technology addiction in children. *Edukacija-Technika-Informatyka*, 10(2), 239-244. doi: 10.15584/eti.2019.2.35.
- İmamoğlu, Ş. Ö. (2011). Avrupa birliği üyesi ülkelerde alkollü içkiler sektörüne ilişkin bazı düzenlemeler. T.C Avrupa Birliği Bakanlığı Tek Pazar ve Rekabet Başkanlığı.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). *Sağlıklı Yaşam ve Bağımlılıkla Mücadele Çalışma Grubu, Bağımlılıkla Mücadele Alt Çalışma Grubu Raporu*. Kalkınma Bakanlığı.

- Kara, İ. (2014). Şiddet dayalı suçlarda bağımlılık ve bağımlılık merkezlerinin iyileştirmedeki rolleri: İzmir örneği [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Karaaziz, M., & Keskindağ, B. (2016). Gençler arasındaki popüler psikoaktif madde; Sentetik kannabinoid (bonzai): Bir gözden geçirme. *Klinik Psikiyatri*, 19(3), 137-144. doi: 10.5505/kpd.2016.03522.
- Karaca, Z. E., & Çifci, E. G. (2021). Madde kullanımının ve bağımlılığının sosyoekonomik maliyetinin ve suç ile ilişkisinin değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 42-57. doi: 10.18026/cbayarsos.550419
- Kaygısız, M. (2005). Adli bilimler. Seçkin Yayıncılık.
- Kemp, S. (2021). Digital 2021: Global digital overview report. Hootsuite.
- Kuhns, J. B., Exum, M. L., Clodfelter, T. A., & Bottia, M. C. (2014). The prevalence of alcohol-involved homicide offending: A meta-analytic review. *Homicide studies*, 18(3), 251-270. doi: 10.1177/1088767913493629.
- Kılıç, K. M., Peker A., P., & Çulhalık, M. (2009). Türkiye’de uyuşturucu suçu. *Ankara: Dış İlişkilerden Sorumlu Daire Başkanlığı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Araştırma Merkezi Raporu*.
- Kırılmaz, H., & Dağlı, Z. (2018). Bağımlılık ve bağımlılıkla mücadele konusunda akademik çalışmalar üzerine bir inceleme. Ateş, H. & Koçak, A. (Ed.), *Bir kamu politikası olarak bağımlılıkla mücadele* kitabı içinde (s.7-23). Nobel Yayınları.
- Kızıldaş, A. (2019). Üniversite öğrencilerinin öz denetim, stresle başa çıkma ve sosyal destek algıları ile alkol ve madde kullanma riskleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Köknel, Ö. (1998). Bağımlılık-alkol ve madde bağımlılığı. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kurt, S. U. (2018). Dünyada ve Türkiye’de uyuşturucu kullanımı. <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/dunyada-ve-turkiye-de-uyusturucu-kullanimi>.
- Markiewicz, J., Swanberg, K., & Weis, M. (2017). Awareness, education, and collaboration: Promising school-based opioid prevention approaches. *SAMHSA*, 1-15.
- Mavili, S. (2017). Pamukkale üniversitesi tıp Fakültesi öğrencilerinin bağımlılık yapıcı madde kullanım durumları [Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (2008). Uyuşturucu başta olmak üzere madde bağımlılığı ve kaçakçılığı sorunlarının araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan komisyon. Dönem 23, Yasama Yılı 3, TBMM Yayınları.
- Mete, B., Söyler, V., & Pehlivan, E. (2020). Adölesanlarda sigara içme ve madde kullanma prevalansı. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 64-71.
- Nikmanesh, Z., Baluchi, M. H., & Motlagh, A. A. P. (2015). The role of social support and positive affect on prediction of addiction relapse. *Annals of Military and Health Sciences Research*, 13(3), 98-102.
- OECD (2023). Alcohol consumption. doi: 10.1787/e6895909-en (Accessed on 18 November 2023).
- Olçay, S. (2018). Sosyalleşmenin dijitalleşmesi olarak sosyal medya ve resimler arasında kaybolma bozukluğu: Photolurking. *Yeni Medya Elektronik Dergisi (eJNM)*, 2(2), 90-104. doi: 10.17932/IAU.EJNM.25480200.2018.2/2.90-104.

- Ögel, K., & Aksoy, A. (2007). Tutuklu ve hükümlü ergenlerde madde kullanımı. *Bağımlılık Dergisi*, 8(1), 11-17.
- Ögel, K. (2015). Bağımlı aileleri için rehber kitap: Alkol, uyuşturucu, bilgisayar, sigara ve diğer bağımlılıkları olanların yakınlarına bilgiler. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özbay, Y., Yılmaz, S., Büyükköztürk, Ş., Aliyev R., Tomar, İ., H., Eşici H., Yancar, C., & Akyılmaz, F., D. (2018). Madde bağımlılığı: Temiz bir yaşam için bireyin güçlendirilmesi. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 5(1), 81-132. doi: 10.15805/addicta.2018.5.1.0001.
- Özmen, F., & Kubanç, Y. (2013). Liselerde madde bağımlılığı-mevcut durum ve önerilere ilişkin okul müdürleri ve öğretmenlerin bakış açıları. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3), 357-382.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage Publications
- Pellegrino, A., Stasi, A., & Bhatiaevi, V. (2022). Research trends in social media addiction and problematic social media use: A bibliometric analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 13, doi: 10.3389/fpsy.2022.1017506
- Pektaş, İ., & Mayda A., S. (2018). Tıp fakültesi öğrencilerinde internet bağımlılığı düzeyi ve etkileyen etmenler. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(1), 52-62. doi: 10.31832/smj.368316
- Sabuncuoğlu, H. (1995). Uyuşturucu bağımlılığı. MEB Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı (2018). 2017 Sağlık istatistiği yıllığı. *Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü*. <https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/31113/0/111turkcesiydijiv1pdf.pdf>
- Sarısoy, A. N. (2019). Üniversite öğrencilerinin sigara bağımlılıklarının nitel araştırma yöntemi ile incelenmesi: Karabük Üniversitesi örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 636-644. doi: 10.33712/mana.594418
- Sıgı, Ü. (2021). Nitel araştırma yöntemleri. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Snoubar, Y. (2020). Prevalence of drugs among school students: Preventive strategies from a social work perspective. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4(2), 20-25.
- Şahinöz, T., Şahinöz, S., & Kıvanç, A. (2017). Sağlığı geliştirmenin en kolay yolu: Okul sağlığı. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 303-312.
- Talan, T., Doğan, Y., & Kalinkara, Y. (2023): Effects of smartphone addiction, social media addiction and fear of missing out on university students' phubbing: A structural equation model. *Deviant Behavior*, 1-14. doi: 10.1080/01639625.2023.2235870.
- Taylan, Ş. B., Nas İ., & Ediz Ç. (2019). Sağlıklı yaşam seminerine katılan öğrencilerin madde bağımlılığı ile ilgili farkındalıkları. *Bağımlılık Dergisi*, 20(4), 197-205.
- Tengilimoğlu, D., Güzel, A., & Günaydın, E. (2013). Sosyal pazarlama kapsamında dumansız hava sahası: Örnek bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-26.
- Tur-Porcar, A. (2017). Parenting styles and internet use. *Psychology & Marketing*, 34(11), 1016-1022. doi: 10.1002/mar.21040.
- Tutar, H. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik: Bir model önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 117-140. doi: 10.18037/ausbd.1227323
- TÜİK (2020). Türkiye sağlık araştırması, 2019. Türkiye İstatistik Kurumu.

- Uğurlu, T. T., Şengül, C. B., & Şengül, C. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 37-50. doi: 10.5455/cap.20120403
- Ulusoy, K. (2017). Tarih öğretmenlerinin madde bağımlılığı ve medya bağımlılığı ile ilgili düşünceleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(1), 385-400.
- UMUDDER (2017). Bağımlılık yapan maddeler. <http://umudder.org/bagimlilik-yapan-maddeler/>
- UNODC (2018). Drugs and age: Drugs and associated issues among young people and older people. World Drug Report 2018. The United Nations Office on Drugs and Crime.
- Uzbay, İ. T. (2009). Madde bağımlılığının tarihçesi, tanımı, genel bilgiler ve bağımlılık yapan maddeler. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 21(22), 5-14.
- Vasters, G. P., & Pilon, S. C. (2011). Drugs use by adolescents and their perceptions about specialized treatment adherence and dropout. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 19, 317-324.
- WHO (2014). The effects of tobacco use on health. *WHO-EM/TFI/113/E*. https://applications.emro.who.int/docs/Fact_Sheet_TFI_2014_EN_15316.pdf
- WHO (2018). Global status report on alcohol and health 2018. Cenevre: World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565639>.
- WHO (2021). WHO global report on trends in prevalence of tobacco use 2000–2025. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2023) Tobacco. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>
- Yavuz, O. (2018). Özel yetenekli öğrencilerde internet ve oyun bağımlılığı ile algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 281-296. doi: 10.31461/ybpd.475080
- Yegül, S. (2020). Lise öğrencilerinin bağımlılık yapan maddelere karşı sosyal dışlanma durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yeşilay (2021). Okulda bağımlılığa müdahale programı. <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal-projeler/okulda-bagimlilik-mudahale-programi-obm>.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2017). Lise öğrencilerinin madde bağımlılığından korunmaya ilişkin öz-yeterliliğinin incelenmesi. *International Journal of Education, Science and Technology*, 3(2), 70-77.
- Yılmayan, A. (2020). Van ili merkezindeki 10-12.sınıf öğrencilerinde narkotik madde kullanım yaygınlığı. *ISPEC Journal of Social Science & Humanities* 4(3), 183-211. doi: 10.46291/ISPECIJSSHvol4iss3pp183-211
- Yılmaz, E. (2019). 2012-2017 döneminde madde bağımlılığı ile mücadele politikalarının süreç analizi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Yoldaş, C., & Demircioğlu, H. (2020). Madde kullanımı ve bağımlılığı önlemeye yönelik psikoeğitim programlarının incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 72-91.
- Zou, Z., Wang, H., d'Oleire Uquillas, F., Wang, X., Ding, J., & Chen, H. (2017). Definition of substance and non-substance addiction. *Advances in Experimental Medicine and Biology*, 1010(1), 21–41. doi: 10.1007/978-981-10-5562-1_2